

Az evidencialitás kifejezéseiről boszorkányperekben: következtetés, értékelés és újraértékelés

Varga Mónika
MTA Nyelvtudományi Intézet

Összefoglaló

A dolgozat az információ forrását és a tapasztalatból levonható következtetéseket jelölő kifejezések megítélésével, értékelésével foglalkozik a 16–18. századi boszorkányperes tanúvallomásokban, a fő forrás a Történeti magánéleti korpusz. A korszak tanúkihallgatási jegyzőkönyvei nem csak az aktuális tanúk különféle megfigyeléseit és vélekedéseit tartalmazzák: a hatóság végezhetett újraértékelést, előtérbe helyezve a bizonyítást, a bizonyítékokat. Az értékelési folyamatot jóváhagyás és átfogalmazás egyaránt követhette, így kérdés, hogy mennyire egységesek az egyes források a bizonyítást tekintve, előtérbe kerül-e bennük a meggyőződés, az elfogultság a közösség vagy a hatóság részéről. A vizsgálat fő célja a forrásokból feltárt diskurzusztratégiák összehasonlító elemzése a jogi és társadalmi-kulturális kontextus bevonásával. A dolgozat módszertani problémákra is kitér, szembesítve a korpuszadatok egy korábbi, formális jellegű leírással a boszorkányperes tanúvallomásokról.

Kulcsszavak: pragmatika, evidencialitás, boszorkányperes tanúvallomás, történeti korpusz, szövegekőzpontú elemzés

1. Bevezetés

Dolgozatom azzal foglalkozik, hogy hogyan írható le az információ forrását és a tapasztalatból levonható következtetéseket jelölő kifejezések megítélése, értékelése a 16–18. századi boszorkányperes tanúvallomásokban. A kutatást indokolja, hogy a vizsgált szövegtípusban a körülmények részletes feltárása mellett (vö. Varga 2018a) – a bizonyítási eljárás részeként – az evidencialitást kifejező elemeknek, szerkezeteknek volt lényegi szerepe. A kérdéses elemek összetett kezelést igényelnek, mivel skalárisnak tekinthetők abban a tekintetben, hogy általuk az észlelés, megfigyelés (feldolgozás) vagy az abból levont következtetés, meggyőződés helyeződik-e a figyelem előterébe, mint például a *nyilván* esetében. A *nyilván* a *nyílik~nyit* igék származéka, s a 'világos, egyértelmű' jelentésekből következett a diskurzusbeli funkciója (vö. TESz.). Kontextusfüggő értelmezése párhuzamba állítható többek között az angol *obvious(ly)* használatával (vö. Culpeper–Kytö 2010: 374):¹

¹ Az adatok – ha nem jelzem másként – hozzáférhetők a Történeti magánéleti korpuszból, a példákat a korpusz és a forráskötetek alapján betűhűen közlöm, az értelmezést segítő magyarázatok [ ]-ben szerepelnek, a hivatkozás az év és a forrás (főként Bosz. és KBosz., I. Források) TMK-beli rövidítése alapján történik.

- (1) a. 1751: az után Gyanakodot ugyan az Rab Aszonyra, de mondani néki nem merészlette, hanem az Felesége, egyszer szemére vetette, hogy hármotok kecskái járnak az Juhaink közé, *nyilván a ti dolgotok* (Bosz. 433.)
- b. 1716: az fatens akkor gondolkodván, s tépődvn magában: *nyilván* ugj mond *az jött az ajtóra* aki az lábaimat meg rontotta (Bosz. 61.)
- c. 1735: hogy valakit megh bántott volna Szemelliben vagy marhájában nem tudgya sem nem is hallotta, s sőt hogy böcsületessen éltek *nyilván tudgya* (Bosz. 412.)
- d. 1732: *nyilván tudgya*, hogy boszorkány Thot Mihályné (Bosz. 82.)

A történeti anyag is alátámasztja azt a megállapítást, hogy a következtetési folyamatok – a tapasztalatok feldolgozása és kiértékelése – nem határolhatók el élesen, miközben nem választhatók el a megnyilatkozótól és a szituációs kontextustól (szinkrón beszélt nyelvi anyagon részletesen lásd Kugler (2015), lásd még 3–4. szakasz). Az elemzéshez ugyanakkor további szempontként figyelembe kell venni, hogy a boszorkányperes tanúvallomások jegyzőkönyve nem pusztán az aktuális tanúk megfigyeléseit és vélekedéseit tartalmazhatja. A kérdéses beszámolók ugyanis – nem feltétlenül teljesen következetesen vagy tudatosan – áteshettek egyfajta újraértékelési folyamaton a hatóság részéről, előtérbe helyezve a bizonyítást, a bizonyítékokat. Az evidencialitás tehát ebben az értelemben is előtérbe kerül. Az értékelési folyamatot követhette jóváhagyás, de átfogalmazás is (ennek általában az eredményét látjuk a szövegekben, l. 3.4. szakasz).

Jelen vizsgálat egy saját leírási javaslatot fogalmaz meg, központjában a dinamikus értelmezéssel, összehasonlító szövegelemzéssel, a tágabb kontextust bevonva. A kutatás elsősorban a Történeti magánéleti korpuszból hozzáférhető forrásokon alapul (a továbbiakban TMK; jelenleg több mint 280 különböző terjedelmű boszorkányper szövegét tartalmazza; az adatbázisról összefüggő leírást l. Dömötör et al. (2017)). A TMK-ban a grammatikai kategóriák mellett egyaránt lehet kifejezéseket, szerkezeteket és együttállásokat keresni – emellett a teljes szövegek is hozzáférhetők belőle.

Az adatgyűjtés a kérdés és a tanúvallomások természetének megfelelően rétegelt volt. Egyrészt néhány olyan elemre futtattam le kereséseket, amelyekre kitértek az evidencialitás különböző aspektusaival foglalkozó korábbi tanulmányok is (Grund 2012; Kugler 2015; Nuyts 2017). Másrészt a korpusz építésével járó szövegismeret alapján bemutatok néhány kevésbé bevett grammatikai–pragmatikai megoldást és/vagy diskurzusfunkciót (3.3. szakasz). A tanúvallomásoknak szerves részei a különféle olyan kifejezések, körülírások, metakommunikatív jelzések, amelyek bár érzékletesek, metaforikus–metonimikus voltak miatt mai szemmel nézve esetleg közvetetebb hatást keltenek (például a *boszorkány szél fú* valaki ellen; l. 3.3. és 4.2. szakasz).

A részletesebb szövegelemzéshez (4. szakasz) olyan forrásokat is válogattam, ahol a bizonyításnak több szakasza is elérhető, legyen az több tanúkihallgatás, a vádlott kihallgatása vagy az ítélet – többféle kimenetellel. Az elemzés az evidencialitást kifejező szerkezetek megjelenésének mintázataiból, valamint annak tágabb kontextusából arra is megpróbál következtetni, hogy az adott megnyilatkozások esetében milyen tényezők befolyásolhatták az újraértékelést, a hatósági jóváhagyás

és átfogalmazás különféle stratégiáinak megjelenését. Az egyes szövegek adekvát értelmezéséhez figyelembe kell vennünk a boszorkányperes eljárás jogi kontextusát, és hogy annak hatása van-e az evidencialitást jelző kifejezések változatosságára. Elvárás-e, hogy az egyes tanúvallomásokban megjelenő viszonyulás a tanúk részéről egységes legyen, mennyiben kerül előtérbe a közösség vagy a hatóság meggyőződése, elfogultsága, összefüggésben a boszorkány szerepjellegével.

A dolgozat a mereven elhatárolt kategóriákból történő modell kialakítása, alkalmazása helyett stratégiák, mintázatok leírását adja, skalárisan és dinamikusán értelmezve azokat. Az elemzés célja az, hogy a tanúbeszámoló összevetésével és a skála felvázolásával a korábbinál realisabb képet nyújtson a szövegtípusra jellemző változatosságról (4.1. és 4.2. szakasz). A vizsgálat módszertani szempontból is kísérleti jellegű: a szókinccsalapú történeti kutatások célja nem a diskurzuszstratégiák feltárása és elemzése volt (az úgynevezett pragmatikai markerekről I. Culpeper–Kytö (1999; 2010), az evidencialitás elemeiről Grund (2012)), a magyar forrásokon végzett ilyen irányú kutatás pedig számos problémát vet fel. Petykó Márton modellközpontú elemzése szerint ugyanis a hatóságnak jelentős szerepe van a tanúk beszámolójának átértelmezésében, az úgynevezett boszorkányidentitás-konstruálásban (Petykó 2015).

Jelen dolgozat kritikusan viszonyul e modellhez, rámutatva arra, hogy a hatóság legfeljebb reprezentálja a boszorkányi szerepet („identitást”), a reprezentáció eredménye azonban nem feltétlenül végleges, és nem eleve végzetes az eljárás kimenetelére nézve. Ezzel együtt az egyes beszámoló és a megfogalmazott evidenciák modellbeli besorolása (cselekvéstulajdonítás/ okolás, valamint implicit vs. explicit boszorkányvád) sem bizonyul adekvátnak, így a Petykó (2015)-féle modell alkalmazása a szövegtípuson vitatható (4.3. szakasz).

2. „Amely ördögtől volt nyavalyája, azon ördög volna gyógyítója” – Szövegtípus, jogi és kulturális kontextusok

Az alábbiakban röviden összefoglalom az elemzés és az értelmezés szempontjából lényeges információkat a boszorkányperes szövegekről mint forrásokról. A boszorkányság vádja a legkülönfélébb cselekedeteket és következményüket foglalhatta magában – a néprajzi szakirodalom szerint a boszorkány olyan szerepként értelmezhető, amely részben hiedelmeken alapul (bizonyos cselekvésekre való képességeket tulajdonítva), részben többé-kevésbé jellegzetes viselkedésmódokat kapcsolnak hozzá a közösségek (például veszekedő természetet; részletesen például Pócs (1983; 1995)). Ezúttal a *malefícium*, azaz a rontás vádjával kapcsolatos ügyek kerülnek előtérbe: ekkor a közösség tagjai az őket ért váratlan, nemriktán tragikus kimenetelű eseményekre, károokra keresnek magyarázatot, összefüggésben a korszak népi gyógyítási sajátosságaival (l. még 4.).

A *boszorkányper* maga is gyűjtőfogalom, több szövegcsoporthot (de legalábbis a felépítést és a nyelvhasználatot illetően megkülönböztethető alcsoportot) foglalhat magába a peres eljárások mentén; ilyen a vádbeszéd, a tanúvallomás, a vádlottak kihallgatása, a tárgyalási szövegek, az ítélet. A különböző szövegcsoporthotok fennmaradása és megjelenése a forrásközlésekben nem egységes, ezért jellemző, hogy a *boszorkányper*, vagy a *perszöveg* elnevezés pusztán a tanúk beszámolóit

jelöli (ennek jogtörténeti kritikáját I. Bató (2004)). A tanúvallomás szintén gyűjtőfogalom: a legáltalánosabban úgy határozható meg, mint a bizonyítékgyűjtés során az adott ügy kapcsán a tapasztalatokról való beszámoló (Kytö–Grund–Walker 2011). Jelen elemzés a lejegyzők által rögzített, részletes jegyzőkönyveken alapul.

A *bizonyítékgyűjtés* és így a tanúk vallomása is számos sajátos jellemzővel bír a boszorkányperek esetében, összefüggésben annak jellegzetes jogi és néprajzi kontextusával. A jogtörténeti szakirodalom szerint a boszorkányság bűncselekmény, abból azonban nem speciális, és bár az erkölcsöt is sérthette, a világi hatóság előtt zajlott az ügyek kivizsgálása (összefoglaló munkában I. Koncz 2007). A kihallgatások ismételhetők voltak további személyek bevonásával, illetőleg a vádlottat is szembesíthették a kihallgatások tartalmával és a tanúkkal (részletesen I. Varga 2018b).

A 16–18. századi boszorkányperes tanúvallomás a közösségi elbeszélés-hagyomány és a bírósági szövegalkotás keverékének tekinthető (Pócs 1995; Sz. Kristóf 2014). A tanúkihallgatás a korszak bizonyítási eljárásának a része, ilyen értelemben a (tágon értelmezett) jogi, bírósági diskurzus egyik formája, noha nem közvetlenül a bíróságon zajlott (Koncz 2007). A jegyzőkönyv mint szövegtípus pedig az elhangzott beszámoló és az írnoki közbeavatkozások elegye, azaz a tanúk (vagy a vádlottak) és a kérdezők, valamint a lejegyző közötti egyezkedés eredménye (más forrásokon lásd többek között Hiltunen 2010: 69–70; Grund 2012).

3. Az evidencialitás típusai, kifejezési lehetőségei és rétegei a szövegtípusban

3.1. Meghatározások

A tanúvallomások szövegeit átszövik az információk forrásával, feldolgozásával és értékelésével kapcsolatos különféle reflexiók. Ez egyrészt azzal magyarázható, hogy a kihallgatások célja a bizonyítékok gyűjtése, másrészt azzal, hogy a vádlottak bármely cselekedete, viselkedése, a velük folytatott diskurzus egyaránt lehetett a beszámoló tárgya. Emellett pedig a tanúkat felszólítják, hogy „circumstancialiter”, azaz a nem ritkán rendkívüliként ábrázolt körülmények kellő részletezésével valljanak, s ezt a szinkrón jegyzőkönyvezési gyakorlattal ellentétben rögzítik is (részletesen I. Varga 2018a).

Az evidencialitás fogalma szűkebb és tágabb meghatározással is használatos: egyrészt azokat a kifejezéseket sorolják ebbe a kategóriába, amelyek az információk forrását jelölik, másrészt tágabb értelemben beleértendő annak az értékelése, hogy az adott információ megbízható és valószínű-e (Grund 2012: 8–9). Ebben a felosztásban a szemantikai kategóriák a következők: érzékelés, következtetés, feltételezés és idézet (a forrás megjelenésével vagy anélkül, l. Grund 2012: 11–12). A következtetés kategóriájába eszerint – az angolban – például a 'tűnik, látszik' jelentésű elemek, valamint a modális igék tartoznak, míg a feltételezésbe többek között a mentális műveleteket jelölő igék, mint a *tud*, *hisz*, *gondol*, *emlékszik*, *ítél*. A TMK alapján a *tűnik* evidenciális használatára a perekben nincs példa, a *látszik* is ritkán mondható ebben a használatban, például: 1732: *edgyéb riszegsig nem volt benne, hanem borosnak láczot lenni* (Bosz. 44.); 1744: *néki csudálatos dolognak láczatik azért, hogy azon hajó tétemény nélkül ugy nem járt volna* (Bosz. 194.).

További szempont, hogy az 1692 körül zajlott salemi boszorkányperek anyaga alapján Grund szókincsalapú kutatása szerint az érzékelésen alapuló tapasztalatok kerülnek előtérbe a tanúbeszámolóokban, a feltételezések és következtetések pedig háttérben maradnak (Grund 2012: 33–35). A magyar forrásokban ugyanakkor jellemzőek ez utóbbi kategóriák is – azzal a megszorítással, hogy e dolgozat statisztikai elemzésre nem vállalkozik.

Az információ forrásának jelölése kapcsán az evidencialitás az alábbi hagyományos kategóriákra is bontható: direkt, közvetlen tapasztalat; következtetés (inferencia); indirekt, azaz kommunikáció útján szerzett értesülés. További szemantikai altípusnak számít – a közvetlenségtől függetlenül – a személyes vagy másokkal megosztott tapasztalat és a miratív jelleg (azaz a tapasztalat új és meglepő voltának jelzése; Nuyts (2017: 58)). Ebben a megközelítésben szintén egyfajta keresztszempontnak számít az információ valószínűségének értékelése (a modalitással összefüggésben). Kugler (2015: 46–50) a hasonló felosztások kritikai tárgyalása mellett saját leírasi javaslatában a következtetést összekapcsolja az esemény, szituáció lehetőségessége melletti elköteleződéssel skaláris megközelítésben (a korábbi és újabb meghatározásokkal kapcsolatban részletesen tárgyalt megállapításokat, nézeteket, érveket l. 51–52, saját modelljét l. 55–56).

Jelen elemzésnek nem célja saját kimerítő leírást adni (vagy egy az egyben átvenni) az evidencialitásról és annak elméleti háttérfeltevéseiről: a fentiekben jelzett szemantikai kategóriák és szempontok – nem élesen elhatárolt – segédfogalmaként járulnak az alapvetően szöveg irányította, nem elméletalapú megközelítéshez (l. például a már idézett Grund 2012).

3.2. A bizonyosság – bizonytalanság rétegei a tanúvallomásokban

A magyar boszorkányperes tanúkihallgatásokban elsődleges szerepe van az evidencialitás azon kategóriáinak, amelyek a fenti leírások szerint az érzékelésnek és a feltételezésnek feleltethetők meg. Ezt jelzi, hogy a kihallgatás előtt feltett kérdések a „Tudja-e, látta-e, hallotta-e a tanú” kezdetű formulát szinte mindig tartalmazzák valamilyen formában. Maga a látott, hallott tapasztalat, értesülés egyaránt vonatkozhatott szóra és cselekedetre, bármilyen körülményre – emellett teret kap az egyes tanúk személyes vélekedése is.

Itt érdemes megjegyezni, hogy noha más ügyek kapcsán jellemző volt a „jobb egy szemtanú, mint tíz fültanú”-elv (ennek igényéről más nyelvterületeken l. Brock 2012: 282–283, 285), a magyar boszorkányperes ügyekre ettől eltérő megítélés volt jellemző. A tanúk kikérdezése tipikusan nem tettenérésre vonatkozik, sokkal inkább előtérbe kerül a vádlott előlétele. Valódi szemtanúk is igen ritkán jelennek meg ezeken a kihallgatásokon. Ha mégis, akkor általában reflektáltan hiányos információkat adnak például arról, amikor a feltételezett boszorkányok (és/vagy ismeretlen társaik) a vádak szerint megjelennek előttük, elragadják őket stb. (a koherencia szempontjából l. Varga 2016). Az egyik fő vádpont, a rontás és a gyógyítás egyfajta rejtett cselekvésnek minősült, ennek megfelelően értelmeződött a szemtanúság és az egyéb tapasztalatok. A vádlott haragos nézése, de akár pusztá jelenléte szavak nélkül is reprezentálhatott a tanúk szerint fenyegetést, és ezen keresztül rontást (a példákat l. 4.1.), mint ahogy egy egyszerű érintést vagy jókívánságot „gyógyításként” azonosíthattak a kárvallottak.

A tanúknak feltett kérdések maguk is igencsak tágak lehetnek. A hatóság beszámoltatott mindenféle „boszorkánysághoz illő” vagy „célozó”, tehát bármilyen kevésbé is gyanút keltő cselekvésről, viselkedésről, szándékról, megnyilatkozásról. Ez főként, de nem kizárólag olyankor fordult elő, ha a szolgabírónak nem volt előzetes információja az ügyről (például feljelentések formájában). Mivel sok esetben több évre, akár évtizedekre visszamenőleg kell felidézni az eseményeket, a tanúk értelemszerűen elbizonytalanodhatnak a részletekkel kapcsolatban, miközben legtöbbször meggyőző beszámolót igyekeznek adni (l. az angol nyelvű pragmatikai markerekkel kapcsolatban történeti anyagon, más forrásokat is bevonva, Culpeper–Kytő 1999: 301–310; 2010: 371–397).

További szempont, hogy teret kaptak a vádlott ártatlansága mellett szóló tanúk is, emellett azokat a vallomásokot is lejegyezték, amelyekben nem nyilvánítottak véleményt az ügyről, sőt elhatárolódtak a kérdéstől. A kérdések maguk sem kizárólag a vádlott bűnösségére irányulhattak:

- (2) 1747: Valla [= 'vallja'] megh a Tanu, neme mindétigh bü bajos és Boszorkányos Aszonnak tartatván Eördöghi Mesterséghekkal élté ? [...]
Valla megh a Tanu nem de inkább Jámbor életü, jo Szomszedságh tartó
Aszon volté, és ha lki gyógyétott vagy nyavalájából segétett (Bosz. 422.)

Így teret kaphattak a vádlott ártatlanságára vonatkozó beszámolók is. A több pontból álló kérdésekre külön és összevont válaszok egyaránt szerepelhetnek a jegyzőkönyvekben, tehát ilyen esetekben is kérdésesek az evidencialitás megjelenései.

3.3. Néhány kifejezésről az evidencialitás köréből

Az információ forrásához és annak megbízhatóságához kapcsolódó beszélői viszonyulás feltárását igényel az egyes boszorkányperes beszámolókbán. Egyrészt listázhatók és vizsgálhatók az egyes elemek önmagukban (l. az 1692 körül zajlott salemi ügyek anyagán Grund 2012), másrészt a kontextusban jellemző diskurzusfunkcióik szerint is. Az alábbiakban az utóbbi módszer, a diskurzusfunkciók feltárása és összehasonlítása kerül előtérbe, ezen a ponton bevonva a vizsgálatba a forrásban jellegzetes, de manapság kevésbé bevett, akár magyarázatra szoruló kifejezéseket, szerkezetet is.

A szövegek elemzéséből a következő szempontok rajzolódtak ki. A megnyilatkozó a kérdésfeltevésre reflektálva az egyes elemek, szerkezetek által nyomatékosíthatja, hogy mennyire közvetlen és ezáltal bizonyos a mondanivaló. Ezt kihasználva gyakran nem egyszerűen az szerepel az egyes vallomásokban, hogy tudja vagy hallotta a tanú, hanem *nyilván/világosan tudja*, vagy épp *testi füleivel hallotta*. Jól mutatja a kontrasztot és annak igényét, hogy a megnyilatkozó ezt érzékeltesse, amikor egy tanú, elismerve, hogy közvetett és bizonytalan az általa közölt értesülés, úgy fogalmaz: *fülheggyel hallott* valamit (ennek forrása Komáromy 572). Hasonlóképpen: 1584: *Mathiusfeoldi Bálintné vallja, hogy amit hallott, Nagy Györgynétől hallotta, kit ő valljon meg, mert neki csak homályosan beszéltette* (KBosz. 20).

Részletes reflexiók is szerepelhetnek az egyes történetmondásokat megelőzően vagy követően – ugyancsak a bizonyosságot, megbízhatóságot hangsúlyozva:

- (3) 1751: Ezeket pedig nem úgy, mint álomlátást, hanem mint reális dolgot referálja (Bosz. 328.)

Az sem példátlan, hogy a felidézendő rendkívülinek tartott eseményt vezet fel így a tanú:

- (4) 1733: Én, tudgya az Isten, olyan józan voltam, mint most, semmiféle részegítő ital nem volt még akkor az számban (KBosz. 83.)

A megjegyzés közvetett módon azt jelzi, hogy az történt meg és olyan rendkívüli módon, ahogyan a tanú elmondja – előre tagadva a feltételezett befogadói vélekedést, értékelést. A tanúk tehát egyaránt kifejezhetik meggyőződésüket, jelezhetik bizonytalanságukat, sőt azt is, hogy érdemben nem tudnak, vagy nem akarnak hozzájárulni a bizonyításhoz. Mindez – a nyomatékosítás, a pontatlanság, de még a semlegesség, háritás is – változatos módon valósulhat meg a szövegtipusban.

A bizonyosság kifejezése és értelmezése közötti megfelelés változhatott, változott, legalábbis a forrásanyagban magyarázatra szorul. Erre példa az *azt tudja* 'úgy hisz, vél, érez' típusú szerkezet:

- (5) a. 1584: És most is reá gyanakodom, mert eg legény ment volt Keortwelliére és rajtakapta, és *azt tutta*, hogy én vagyok, és erősen szidott, hogy megbántatná velem (KBosz. 23.)
 b. 1723: azon két kanaltolis oly roszul volt a gyomrára mintha tüzet ett volna ugj egette, *azt tutta* hogj ki szakatt a gjomra (Bosz. 35.)
 c. 1726: mongya arra Farmosi Ersok talám *azt tudgya* hogy engem vert meg de bizony az lajtorját verte meg (Bosz. 43.)
 d. 1736: mikor nehái Miticzky Mihály Uram Jablonczai Szabo Ferenczet fel akasztatta, s a hohért el hoztak, Bekéne akkor Szilason boszorkányság mia fogva lévén, *azt tudta* hogy neki hoztak (Bosz. 1b.)

A fenti példákbl is látszik, hogy a szerkezettel éppen azt fejezi ki a megnyilatkozó, hogy bár bizonyos lehetett valamiben a történetmondás egy adott pontján, később nem az ő meggyőződése igazolódott. A jelenség a korszak magánleveleiben is kimutatható: 1705: *Ferison is szünt egy kevæssé a hurut, de azt tudtam, odalesz bele, anyira volt* (Bark. 60); 1722: *Nekem is jovult vala az lábom, azt tudtam, Szombaton, Vasárnap tánczolhatok, azomban azon étzaka ujab kinok jöttek, mozdulnom sem lehetet* (Kár. 259).

A tudás, a bizonyosság tehát képlékenynek, megkérdőjelezhetőnek mutatkozik az egyes megnyilatkozásokban. Az ilyen és ehhez hasonló megfogalmazások arra engednek következtetni, hogy a nem kifejezetten objektív népi (*folk*) evidencia nem feleltethető meg automatikusan a szinkrón – és tegyük hozzá – nem hétköznapi bizonyításnak (vö. Brock 2012: 273–275). Az ugyanakkor kevæssé feltételezhető, hogy a Brock (2012) által levezetett „kifejlettség” hiánya magyarázza a különbséget, hiszen manapság sem minden esetben „kifejlett” és objektív az evidencia a hétköznapi nyelvhasználatban.

Másik példa a diskurzusfunkció történeti változására, változataira az *ilyen ~ olyan* (~ *amolyan*) *boszorkány* szerkezetek – ezek első pillantásra akár a körülírással járó bizonytalanság jelöléseként (hedge-ként) is értelmezhetők lennének. A tágabb kontextus ismeretében azonban egyértelműen meggyőződésről, nyomatékosításról van szó, a közvetettség az elhallgató, eufemizáló szándéknak köszönhető (nem kizárható, hogy a szándék egyszerűen a felidézés tényével függ össze, míg a tényleges diskurzus egyértelmű megfogalmazást is tartalmazhatott):

- (6) a. 1749: az Tibáné oda ment s öszve szidta, hogy *ilyen amolyan atta Boszorkánya*, te etted meg laz az szegény Vörös Andrást a Vödet *ilyen boszorkány s amollyan boszorkány* vagy (Bosz. 156.)
 b. 1750: meg gyógyisd a Fiam lábát *ilyen amollyan boszorkánya* (Bosz. 157.)
 c. 1730: mondotta nékék, *ilyen amollyan rossz Aszszonyok*, nem illik eczakan itt jární (Bosz. 266.)

A jelzői, határozói kifejezőmódok átvezetnek egy másik megközelítéshez, ebben az elsősorban, de nem kizárólag nem igei típusú kifejezések *pragmatikai marker* néven is ismeretesek. Ez összefoglaló elnevezése azon elemek csoportjának, amelyek a megnyilatkozó viszonyulással kapcsolatosak – egyrészt a megnyilatkozáshoz (tartalmi-információs tényezőkhöz, diskurzusrészletekhez), például az információt vagy annak hiányát jelezve, másrészt a szituációhoz, diskurzushoz való viszonyt (beszélői attitűd; összefoglalóan Culpeper–Kytö 1999: 296–297; 2010: 365–367). A pragmatikai marker kategóriájába sorolható kifejezések és funkciók egy része az evidencialitással is kapcsolatba hozható. Ahogy arról volt szó (3.2.), a szövegtípus funkciójából és jogi érdekeltiségéből adódóan a tanúk egyfajta egyensúlyt próbálnak fenntartani a felidőzés természetéből adódó szükségszerű bizonytalanság, pontatlanság, valamint a hatóság meggyőzésének igénye vélekedésük minél világosabb, egyértelmű, hangsúlyos kifejezése között (l. a korszak angol nyelvű tanúvallomásai alapján Culpeper–Kytö 2010: 376–377).

Az egyensúly keresését mutatja a magyar forrásokban többek között az, hogy a kérdéses elemek egy részének a történeti anyag alapján kontextusfüggő értelmezése is lehetett. Egyazon elem egyaránt használatos hedge, azaz a pontatlanság jelölésére ('valamiféle' jelentésben), és booster, nyomatékosító ('biztos') funkcióban is, például:

- (7) a. 1730: egjkorban az Csordarúl, haza menvén *bizonios Embernek lova*, egjszersmind labarul, az ló le eset (Bosz. 216.)
 b. 1737: Czigan Istvánnak a Feleséget is hogy az rontotta megh a [= 'az'] *bizonyos* de mi okert cselekedte azt velek nem tudgya (Bosz. 273.)

A *bizony(os)* elsődlegesebb jelentése az 'igaz(i), való(di)', és ebből adódóan korán használatossá vált nyomatékosító szerepben (l. TESz., a 'valamiféle, egyfajta' jelentésről és annak kialakulásáról itt nem esik szó). Ezzel együtt a (7) példában látott használatbeli kettősség napjainkban is ismeretes, a *bizonyos* hedge-ként értelmezhető jelentése pedig lexikalizálódott (a funkciómegoszlás történeti magyarázata e dolgozatnak nem célja, jóllehet a közös eredet kevésbé vitatható).

Egyes kifejezések ugyanakkor jellemzőbbek a szövegtípusbeli nyelvhasználatra: a *mintegy* nemcsak időt vagy más mérhető jelenséget bizonytalanít el, hanem a történetek szereplőinek érzelmi-mentális állapotára vonatkozó benyomásokat, vélekedéseket is:

- (8) a. 1736: *mint egy haraggal* mondotta Fáifer Ilonának az Fatens Aszon, miért jön éppen akkor (Bosz. 268.)
 b. 1756: *mind egy megh iedett* az Aszony (Bosz. 441.)

Természetes ugyanakkor, hogy a hasonló leírásban elsődlegesen a bizonytalanság, pontatlanság kap teret, hiszen a tanúk korlátozottan férhettek hozzá mások, sőt visszatekintve már a saját maguk érzéseihöz, vélekedéseihöz, viszonyulásaihoz is.

További lehetséges szempont, hogy a beszélő szigorúan a saját személyes nézőpontját, véleményét közvetíti-e az adott kifejezésben, vagy egy közös alap, többekkel megosztott tudás, következtetés fejeződik-e ki a szóhasználatban (*szerintem, azt gondolom, úgy vélem* vs. *valószínűleg, talán*; Nuyts (2017: 74–75)). Ezt a komponenst Nuyts külön kezeli az evidencialitástól, mert az evidencialitás egy része kódolódhat az idő-aspektus-mód grammatikai jelölésébe, a(z inter)szubjektivitás viszont független módon jelenik meg és egyúttal attitűdjelölő is – nem kifejezetten a situációt, eseményt (*states of affairs*-t) minősíti, a mirativitáshoz hasonlóan (Nuyts 2017: 78).

Jelen vizsgálat szempontjából kevésbé beszédes a személyes és a megosztott tudás, vélekedés elkülönítése, mert a kettő nem feltétlenül válik el élesen a forrásban. Az, hogy valaki a közösségben *közhirrel* (TMK 59 előfordulás), *közönséges(en)* (130 fölötti találat) boszorkánynak volt tartva, általában hallott információként jelenik meg a beszámolóiban, ahogy az is, hogy *szóban forgó* – *szóbeli személy* volt az illető – így részben személyes tapasztalattá válik (39 adat). Egyes források mégis kitérnek egyfajta előtér-háttér viszonyként értelmezhető különbségre:

- (9) a. 1759: és így *nemcsak a' köz hirtől*, de magán és feleségén az eő fenegetések után hamar rajtak esett nyavalyája nézve *az eő gyanóságais* az hogy a'nevezettek mindenike tudalékosak vagyis boszorkányossak legyenek (kézirat, OSZK, Fol. Hung. 3320)
 b. 1759: az eő keze után némelyek másokis hamar meg gyogyultak, is így a' Tanuis *nem csak a' köz hirire nézve*, hanem *rész szerént tapasztalásra* mind kettőjüket tudalékosokk [=tudalékosoknak] tartya (OSZK, Fol. Hung. 3320)

Az inkább képszerű, metaforikus–metonimikus kifejezések, mint a *boszorkány hír foly/volt* valaki ellen (24 előfordulás), részben szintén megjelenik személyes, de függetlenebb tapasztalatként is. A még érzékletesebb megfogalmazások szintén a tudás megosztott jellegére hívják fel a figyelmet: 1757: *a Tanú férje Nagy Istvánnának meg mondotta ide úgymond ne járj Nagy Istvánné mert nagyon boszorkány szél fú ellened* (Bosz. 487).

A hallott információkhoz hasonlóan a tudás közösségi jellegének fontossága is kettősséget mutat. Erősítheti a nyilvánvalóságot, ugyanakkor a vádolt ártatlansága mellett szóló vagy semleges tanúk is felidézhetik a közhírt a kontextus részeként, a vádolt előéletéről szólva – noha alapvetően épp a közhírral ellentétes tapasztalat mellett érvelnek:

- (10) a. 1735: az előtt soha sem hallott semmi *boszorkánságott* felőlök, csak miulta törvényessen Verebéli János Uramat az Lova eránt impetálta innénd származott *dühös nevek* (Bosz. 412.)
 b. 1735: Hogy *Boszorkán hírek nevek* költ jól tudgya (Bosz. 412.)
 c. 1735: ezen *gonosz hirt* költötték felőlök (Bosz. 412.)

3.4. A hatósági értékelésről és újraértékelésről

Ahogy arról a bevezetőben már volt szó, nemcsak az adott tanú, és/vagy a történetbeli önmaga lehet felelős az információkért, nemcsak az ő nézőpontjaiból kiindulva jelennek meg az egyes események a vallomásokban. A hatóság többféle módon is értékelheti a korábban elhangzottakat, az értékelés pedig az eljárás többféle

dokumentumában is megjelenhet. Csak néhány példa az ítéletekben megfigyelhető értékelésre:

- (11) a. 1584: Miérthogy az *bizonságok homályosok*, és főképpen egy oculatus testis [= szemtanú] vagyon csak, Viczej Gáspár uram felesége [...] (KBosz. 20.)
 b. 1584: Miérthogy az A-ok [= actorok, felperesek] *bizonsági homályosok*, és csak *suspitiót* contineál ő magában [...] (KBosz. 21.)
 c. 1752: Mint hogy az Rab Személy ellen erigalt Magistrualis actio, az ellen végben vit Inquisitio által elegendő képpen *meg nem világossítatot*, arra valo nézve, mostanában ugyan szabadon el bocsátatik (Bosz. 429.)

Az utóbbi esetben a vádlottat is kihallgatják – a vallomása hozzáférhető, eszerint minden vádat tagad, elsősorban rontást, hideggleléses betegségek okozását tulajdonítják neki. A dokumentum ismeretében kérdés, hogy a vádlott szava mennyiben járult hozzá az ügy meg nem világosításához (erről l. még 4.2.). Jó néhány ügyben eredményesként értékeli a hatóság a tanúkihallgatásokat, például:

- (12) a. 1584: Miérthogy az *bizonságok világosok*, és főképpen Baka Györgynek vallásából constál, [...] szemébe is megmonta cselekedetiz ez asszonnak. [...] Accedál ehhez az Takach Jeremiás vallása [...] Továbbá járulnak az ön ö[n]ttésből való bűbájossága [...] Egyéb fenyegetéssi es voltanak (KBosz. 22.)
 b. 1679: Mely töb ehhez hasonló eördögös cselekedeti [...] *világossan ki tetzik* (Bosz. 381.)
 c. 1740: midőn az Magistrualis Tanuknak vallási bövségessen megh vizsgálattanak, *ki tedczik* azokbul *világossan* (Bosz. 415.)

A bizonyítékgyűjtés során ugyanakkor a tanúvallomási jegyzőkönyvben is megmutathatók az újraértékelés jelei. A szövegbeli módosítások egy részét „rejtett újraértékelés”-nek nevezhetjük, ugyanis a forrásközlésből ezek nem feltétlenül derülnek ki, mivel általában már csak a változtatás eredményét látjuk. Az alábbi részlet egy Zala megyei ügy jegyzőkönyvének szövegváltozatából származik (ennek jelzete: Zala Megyei Levéltár IV. 1ab. 3. doboz 147.). A kéziratban az szerepel: *hallotta, hogy bűbájos boszorkánynak tartatott*, az áthúzott részlet fölé interlineárisan beszúrták a következőket: „volt s annak”. Az eredmény tehát: *hallotta, hogy bűbájos boszorkány volt s annak tartatott*. A későbbi változatban, amely forráskiadásokban is közölve van, a TMK-ból hozzáférhető Bosz. 415. számmal, már ez a megfogalmazás szerepel. Ezúttal tehát a közösségi vélekedés kiegészül a tényszerűen megkonstruált meggyőződéssel. Fontos, hogy ez a módosítási tendencia a kéziratban sem következetes, más tanúnál pusztán a *boszorkánynak tartatott* szerepel.

Hasonló figyelhető meg egy másik jegyzőkönyv és szövegvariánsa esetében: ekkor a forráskiadásból hozzáférhető több beszámolóban is így utalnak a vádlottat érintő korábbi eljárásra: *Boszorkányságért megfogattatott* (Bosz. 198.), míg a kéziratban változatban óvatosabb a megfogalmazás *Boszorkánysagert valo gyanuirt* (ennek jelzete: JNSzmL, IV., Jász-Kun kerületek L., A., 1., Büntetőperes iratok 1734. 1. füzet, 1. köt., 2.).

Nem példátlanok azonban a „nyilvánvaló”-nak nevezhető újraértékelések sem. Ebben az esetben a tényleges beszámolók helyett szerepelnek olyan értékelő megjegyzések, amelyek csekély valószínűséggel hangozhattak el a tanútól ebben a formában:

- (13) a. 1716: *semmj realitást* nem vall (Bosz. 61.)
 b. 1730: *Hallomást* beszill (Bosz. 266.)

A fenti részletek esetében – korábbi szövegvariánsok, piszkozatok híján – természetesen nem derül ki, mi hangozhatott el, ezáltal mi készítette a hatóságot a látott megoldásra. A 16. századi kihallgatásokban több jelzésszerű megjegyzés vonatkozik arra, hogy a tanúk „hallomást” tudnak, azaz közvetettek az információik, ezeknek a részletezése a szövegközlések alapján el is marad. A későbbiekben azonban a hallásra vonatkozó megjegyzések is jelentősebb előfordulással bírnak, számszerűen legalábbis. A TMK alapján kifejezetten a 17–18. századi boszorkányperek anyagára keresve 3212 találatot ad a *hall* szótó, míg a *lát* 1704-et. A különbség összefügghet azzal is – amint már arról szó volt –, hogy a tanúk nem tettenérésről (látott tapasztalatról) számolnak be, ugyanakkor a közösségben elterjedt vélekedésekre gyakran utalnak – értelemszerűen hallott információként. Ez utóbbi akkor is megjelenhet, ha az adott tanú semmi terhelőt nem tud mondani a vádlottra: 1733: *Hallom, hogy boszorkánynak mondgyák, de hozzám soha nem jött* (KBosz. 83.). Az ilyen és ehhez hasonló megnyilatkozások rámutatnak arra, hogy a szövegtípusban az evidencialitás nemcsak az információ forrása (tapasztalat és értékelése), és/vagy az események valószínűsége mentén értelmezhető. További réteggként megjelenik a beszámolók értékelése, minősítése a vádlott bűnössége vagy ártatlansága melletti bizonyítékként is.

A hatósági értékelés és újraértékelés vizsgálatokor éppen ezért fontos a kontextus ismerete a jelenségek megítélésükor. A kontextusba beleértendő a különféle tanúkihallgatások összehasonlítása, mivel mind a beszámolók tartalma, mind a jegyzőkönyvezés igen változatosan valósult meg a korszakban, így a következtetések óvatosságot igényelnek. Számos beszámoló indul ugyanis azzal, hogy a tanú semmi egyebet, gyanúsat, boszorkányságra utalót nem tud, nem látott, *hanem* – ezt a *hanem*-et pedig olyan részletes történetmondás követi, amely gyakran mégis rontáselbeszélésként azonosítható, például:

- (14) a. 1737: Az Fatens Csapo Martonnéhoz semmit sem tud sem latott *hanem* egy alkalmatossággal ezen fatenst megh fenegetvén Csapo Martonne, és az utan maid hat Esztendeig *kinlodot*, es minden *gyanusága* Csapo Martonnera volt ugy az feleséginekis az keze oszve dagadván, es megh sebesedet, kit is az Hoher gyogyitott megh *az irant* is Csapo Martonnera volt *Gyanuságok* (Bosz. 154.)
 b. ?1732: Hogy eő az nevezet Szekér Kata és Örse felől semmi babonaságot sem tud, *hanem* ez előtt hat esztendővel, az Fatens ollyas *nyavalyában esett*, hogy az elmije sem volt helin [...] (Bosz. 272.)

Ezt a fajta reflexiót, történetmondásbeli sémát az eredmény (a jegyzőkönyvek) alapján a hatóság tendenciaszerűen jóváhagyta azzal együtt is, hogy a megfogalmazás más beszámolók megoldásaival, diskurzusmintáival összevetve nyitottabb értelmezést tesz lehetővé a későbbi befogadó számára abban a tekintetben, hogy az elhangzottak igazolják-e a boszorkánylvádat.

4. „Valóságos boszorkány legyen”: elemzés

Az alábbiakban az evidencialitással kapcsolatos kifejezések mintázatának és variációjának feltárása következik, részben eltávolodva a szókincs alapon közvetettedben megragadható vonatkozásoktól a diskurzusstratégiák, mintázatok felé. Érdekes hangsúlyozni, hogy mind a vádlott ártatlansága mellett érvelés, mind a bűnösség bizonyítására vonatkozó beszámolók változatosan valósulnak meg. Többek között a tágan értelmezett evidencialitás mentén is különböznek. Előjáróban elmondható, hogy az egyes stratégiák, megoldások értelmezése kontextusfüggő. Azok a tanúk, akik a bizonyítás szempontjából semlegesek, sem a vádlott bűnössége, sem ártatlansága mellett nem szólnak, egyaránt érvelhetnek azzal, hogy nem tudnak semmi bizonyosat, mint ahogyan a vádlott mellett vallók egy része is (más részük kifejtettebb: *jónál egyebet nem tud, gonoszságot nem tapasztalt*). Az információ hiánya mindenesetre ugyancsak beszédes lehet, hatással lehet az ügy kimenetelére.

Vizsgálatot kívánt tehát egyrészt az, hogy a tapasztalat feldolgozása vagy kiértékelése kerül inkább a figyelem előterébe, másrészt az, hogy a tapasztalat, a meggyőződés közvetlennek vagy épp közvetettnek tekinthető, harmadrészt pedig az, hogy ennek kifejezése mennyire közvetlen vagy közvetett a befogadó számára. További rétege a kérdésnek és az evidenciának a szövegtípusban az egyes megnyilatkozások lehetséges szerepe a bizonyításban. Ezen belül kiemelendők a boszorkányvádval kapcsolatos kifejezések mintázatai, valamint az eljárás kontextusából adódóan a megvádolt személyhez, azaz a feltételezett boszorkányhoz kapcsolódó diskurzusstratégiák (ahol ennek feldolgozására lehetőség nyílik).

A szövegközpontú elemzéshez saját módszert, leírást kellett kialakítani: az egyes diskurzusstratégiák összevetésének eredményét mutatom be, nyitott, bővíthető skálaként megragadva a bizonyítás és a meggyőződés lehetséges megoldásait a korpuszos keresések mellett részletesebb szövegelemzések alapján. Fontos azonban, hogy ez a skála egy leírási lehetőségként jelenik meg. Közvetlenebb visszajelzések híján (erről még l. 4.2.), valójában csak a két végpont – a teljes bizonytalanság, ahol még a szándék- és cselekvéstulajdonítás is háttérbe kerül, valamint a teljes meggyőződés kifejezése – köré szervezve mutatom be a lehetőségeket. Ezzel azonban nem feltételezem azt, hogy egyik vagy másik diskurzusstratégiának a többihez képest alapvetően nagyobb hatása lehetett az eljárás kimenetelére; egy-egy beszámoló vagy annak részlete nem képviselheti a teljes tanúkíhallgatást.

4.1. Bizonyíték és bizonytalanság – diskurzusstratégiák elemzése

Az evidencia szemantikai kategóriáit tekintve egyrészt az érzékelésből származó tapasztalatról lesz szó – inkább háttérként, míg a következtetés, feltételezés és a lehetségesség előtérbe kerül. A továbbiakban azt mutatom be, hogy a gyanú közvetlensége és annak megfogalmazása sem magától értetődő az egyes szövegekben. Az egyik jellegzetes szélsőség a tapasztalat korlátaival összefüggésben az egyelőre „tartalmi” jellegűnek nevezhető bizonytalanság:

- nincs explicitté téve, hogy rontásnak tartható-e a kéresem, de legalábbis el van bizonytalanítva a szándék- és cselekvéstulajdonítás;
- az elkövető nincs azonosítva, vagy legalább részben el van bizonytalanítva;

- a tanú hangsúlyozottan nem teljesen köteleződik el az esemény, helyzet vagy körülmény lehetségsége mellett, és/vagy nem vállal felelősségét állításaival kapcsolatban.

A megfogalmazást tekintve szintén beszélhetünk közvetett, implicit jellegről, ez azonban tágabb kontextust igényel (l. lentebb).

Az egyes kategóriák között problematikus lenne egyfajta „közvettségi” sorrendet felállítani. Ezzel együtt a talán legkevésbé markáns bizonyítékként értékelhető megoldás arra vonatkozik, amikor a tanú annak a valószínűségéről sincs meggyőződve, hogy rontásként azonosítható-e az adott káreset, legalábbis elbizonytalanítja az erre irányuló állítást, fenntartja, hogy a másik lehetőség is érvényesülhet:

- (15) a. 1724: Szabo Istóknét kérdezte tülle ha nyughatike *nem embertül* van; de ha nem nyughatik betegsége csak embertül vagyon (Bosz. 13.)
 b. 1730: hogy Simegh taian volna ol [= 'oly'] néző, az ki megh tudgya, *ha Embertül, vagj Istentül* vané? (Bosz. 217.)

Az idézett részletekben megmutatkozó episztemikus bizonytalanság a boszorkánysággal kapcsolatos közösségi hiedelmekkel magyarázható. A korszak embere a váratlanul, hirtelen bekövetkező károk, betegségek kapcsán inkább elkövetőt keresett, semmint természetes magyarázatot (részletesen l. Pócs 1983; Klaniczay 1986; Sz. Kristóf 2014). Ennek részeként a sikertelen gyógyítást rontásként értelmezheték, vagy épp a sikerrel gyógyító személyt azzal vádolhatták, hogy korábban ő okozta a betegséget. A tanúvallomásokban többször is előfordulnak olyan szentenciaszerű megjegyzések, melyek szerint csak az tudja meggyógyítani a károsultat, aki elkövette a rontást. További motiváció mutatkozik meg olyankor, amikor több gyógyító van a közösségben, s a köztük levő versengés, viszály része a hasonló gyanúkelés (részletesen l. Klaniczay 2011; 2014). A „rontás” emberi cselekvésként értelmezésének egyik, ám nem egyetlen aspektusa a közösségi konfliktuskezelés „a konfliktus megoldása azzal, hogy annak résztvevőit eltávolítják” (Petykó 2015: 148).

Érdemes kiemelni a másik fontos szempontot: a feltételezett boszorkánytól gyakran kérik, követelik a kár helyrehozását, a betegség „megeresztését”. Ez akár az eljárás megindításánál évekkel korábbról is felidézik a tanúk. Az a tapasztalat, hogy évekig is fennállhatott egy ilyen ambivalens helyzet és viszony, közvetetten jelzi a népi gyógyításra való igényt a faluközösségekben. Az a mód, ahogyan a közösség tagjai nyomást gyakoroltak a meggyanúsított személyre tipikusan gyógyítást követelve, arra a hiedelemre is utal, hogy a kárvallottaknak ideiglenesen (a boszorkányon keresztül) egyfajta hatalmuk lehet, például a rejtélyesnek tartott betegségek lezajlása felett.

Ezek a szemléletek, hiedelmek a nyelvhasználatban is reprezentálódtak: a korszakra jellemző, magukból a tanúvallomásokból hozzáférhető népi betegségmegnevezések alapján a „rontás” irányítható volt (ideiglenesen vagy végleg visszafordítható), ugyanakkor nem mindig az lett beteg, akinek „szánták”, ilyenkor enyhébb lefolyású is lehetett a betegség (a metaforikus-metonimikus szóhasználat elemzéséről l. Varga 2015). Amint a (15b) részletben is látható, nemritkán a „néző”-nek nevezett személyek azonosították a károk okozóit, jellemzően ahhoz kapcsolva

a cselekvést, aki korábban a kárvallottal konfliktusba, szóváltásba került. Egyes esetekben ezzel együtt is felmerül a természetesebb magyarázat keresése, az ezzel járó bizonytalanság pedig teret kap a szövegekben is. Néha explicit módon is azonosítják az adott – ezáltal kevésbé rejtélyes – betegséget:

- (16) a. 1744: de az Rab felelt, hogy az *nem Rontás, hanem Patecs, vagy Sz. Antal tüze*, de megh jobbul 3 Nap mulván (Bosz. 194.)
 b. 1735: egyebeknek is megh vallotta, hogy *nem ördögi mesterséggel* rontatot megh egessege, hanem *hcticaban vagon* egészen (Bosz. 412.)

Az elkövető személyének azonosítása ugyancsak bizonytalanná válhat az egyes beszámolókból. Ez a szempont részben átfedés az előző kategóriával, hiszen időnként olyankor is kifejezik a tanúk, hogy konkrét személyt gyanúsítanak okozóként, ha egyúttal azt is többé-kevésbé elbizonytalanítják, hogy tényleg rontásként értelmezik-e a történeteket:

- (17) a. 1746: fenyegetéssit [ti. a feltételezett boszorkánynak] mind előb mondá, gyermekin tapasztalta de mind azon által tellyesseggel *eő volt é oka* vagy az *Ur Istentül vólt* nem tudhattya (Bosz. 115.)
 b. 1750: *Istentül volte, vagy Linka Mariatúl* bizonyosan nem tudgya. De annak előtte semmi baja nem volt, csak ippen az hal evés után, mindjárt kezdet baja lenni (Bosz. 95.)

Más forrásokban viszont arra is van példa, hogy a tanú, bár rontásról beszél (többé-kevésbé tényszerűen), az elkövető személyt mégsem a vádlottal azonosítja – a nem azonosítás maga ugyanakkor explicite ki van fejtve:

- (18) a. 1721: látta Molnár Péter lábát, hogy megmosta Balog Éva [= a vádlott], és a' lábából kifolyt a' rútság, de *ki rontotta meg*, nem tudja (MBF. 39.)
 b. 1714: hallotta Zemett Istvántól, hogy az ő feleségét a szomszéd vesztette meg. Nagy Pálné szomszéd ugyan, *de nem tudgya* mellyik szomszédra értettek (Bosz. 209.)

Több esetben is előfordul, hogy a tanú meggyőződését ugyan kifejezi azzal kapcsolatban, hogy rontásra gyanakszik, de mégsem vállal az állításáért teljes felelősséget:

- (19) a. 1584: *nem tudom valóba mondani*, de telljességgel reá gyanakodom (KBosz. 22.)
 b. 1716: melly Aszszony Jóczik Mihallyal ugjan akkor ment is az Joczik Mihály házához, de valosaggal hogj Joczikné lett légjen azon Aszszony *nem meri tellyes bizonynal mondanj* (Bosz. 61.)
 c. 1739: bizonyosan nem tudgya Deutrumban emlitet szemilyek voltanaké azok, a kikre a fatens vallotta, hanem *csak gyanakodas kippen gondolya*, hogy azok voltának (Bosz. 87.)
 d. 1751: ki miat Gáspár Ilonára gyanakodot, de *bizonyosan nem tudgya* ha attul esset e nyavalyája vagy sem (Bosz. 436.)

A fentiekben látott bizonytalanság a tapasztalati alapokra is vonatkozhat, szintén a hiedelmekből adódóan. Olykor a gyanúsítottat, a feltételezett boszorkányt megnevezik ugyan, méghozzá általában többé-kevésbé szemtanúsági alapon, mégsem teljesen köteleződnek el a tanúk állításaiak érvényessége mellett:

- (20) a. 1723: akkor estve mindgjárt megh nyomtak *Kenézné képiben* mind az egész ház nép fenn létében (Bosz. 37.)
 b. 1734: Vallya: Hogy gyermek ágyban fekvő Feleségét erőssen feje öszve rontásával *Executios Német képiben* járt Társával igen meg kinozta, kinek panaszsa után midőn a Napam (ugy mond) pirongatta volna Gálnét felelt hogy más is *meg tselekedhetette ezt az ő képiben* (Bosz. 346.)

Az ilyen és ehhez hasonló beszámolók szintén a boszorkánysággal kapcsolatos hiedelmek alapján értelmezhetők. A rendkívüli képességek közé tartozott az alakváltás is – más személyek, de akár állatok képében történő megjelenés –, ezzel is bővítve a meggyanúsítható személyek körét. Nem példátlan ugyanis, hogy egyes kárvallottak, bár a megfogalmazásban fenntartják a bizonytalanságukat, felidézett viselkedésükkel, cselekvéseikkel nagyobb meggyőződést tanúsítanak. Az alábbi esetben például eljárás indításával is fenyegetik a nem megbízhatóan azonosított károkozót (vagy okozókat):

- (21) 1750: meg jelent egy nagy *roppant Sereg* előtte emberi ábrázatban, körül vették a fatenst [...] *Nagy Laskainé képiben* sokat kénozzák, [...] A fatens Gyermeke ágyban lévén a *Nagy Laskainé képiben* hozzája mentek Etszaka [...] A Fatenst a *maga két Fiának a képiben* felette igen kénozták úgy anyyira, hogy majd meg ölték. El ment annak utánna Nagy Laskainéhoz, és hita a Város házához, mondván, hogy mért kénozzák eőtet anyyira (Bosz. 95.)

A probléma átvezet egy további szemponthoz, ahhoz, hogy a megfogalmazás, a konstruálás követi-e a megnyilatkozó (határozottabb) meggyőződését, vagy közvetett módon jeleníti meg azt:

- (22) 1706: Ezen fatenstül szalonnat kert *ezen vastagh Aszszony* [= a vádlott] akkor nekie nem adott [= a tanú], Az mikor az Ura mellett fekűt volna Etszaka az ágyon fel kaptak, az haz földéhez negykezláb hajítottak, ugy más Etszakais; harmad nap reggel csak *be ugrik* reggel az ajton s *mondgya* no régen kérek szalonnat tölled, nem attál (Bosz. 56.)

A fenti részletben Petykó (2015: 155) szerint a tanú nem teszi nyelvileg kifejtetté, hogy szerinte a vádlott követte el a cselekvést. Ez a megfigyelés azonban leegyszerűsíti a konkrét esetet. Noha a történés látszólag valóban nincs explicit módon a vádlotthoz mint okozóhoz, cselekvőhöz kapcsolva, a folytatás alapján mégis vádként, cselekvéstulajdonításként kontextualizálható, a vádlott pedig a rontások elkövetőjeként.

Valóban sematikusnak vannak jelölve az alanyok, zéró + inflexió vonatkozik a részvevőkre, a tanúra is; ez azonban nemcsak a károkozás leírásakor van így (*felkapták, hajították*), hanem azt követően is. Az alany ugyanakkor a *beugrik* és a *mondja* esetében is a vádlott, ez az idézet tartalmából is kiderül. Így explicit újraemlítés nélkül sem sérül a kohézió, folytonos a szöveg, nem feltételezhető, hogy

egy további implicit résztvevő kerül a jelenetbe. Mégis nyilvánvaló tehát, hogy a tanú a korábban jelzett többes számú alanyok egyikének a vádlottat tartja – nincs szöveges bizonyíték arra, hogy a tanú szerint a vádlott nem egyike a feltételezett elkövetőknek.

A többes szám természetesen magyarázatot igényel, bár a szinkrón hétköznapi nyelvhasználatban egy cselekvőre is lehetőségünk van ilyen módon utalni, ha azt akarjuk jelezni, hogy közelebről nem tudjuk, vagy nem akarjuk meghatározni a cselekvő személyét (vagy hogy nem voltunk szemtanúi az eseménynek, vö. *korábban jártak itt ~ korábban valaki járt itt*). Ha mégis több elkövetőt implicál a többes szám, azzal ugyanúgy jelzi a tanú pillanatnyi bizonytalanságát, ahogy a *képében* szerkezettel kifejezett szövegrészletek esetében is, egyúttal ahhoz a hiedelemhez is kapcsolódva, hogy egyszerre több boszorkány is elkövetheti a „rontást”, valamint közelebről meg nem határozott „seregek” megjelenhetnek a későbbi kárvallott előtt (21). Összességében tehát a résztvevők grammatikailag implicit jelölése ellenére a (22)-ben a cselekvések tényszerű megfogalmazása miatt határozottabb elkövetőződés, meggyőződés mutatkozik, mint a fentebbi példák esetében.

A 16–18. századi tanúvallomások alapvetően nem egyformán explicitek és reflexívek a történet szereplőinek azonosítása szempontjából, így nem kérhető számon rajtuk a napjaink jegyzőkönyvezésére jellemző szabályozott és egységes kifejtés (l. Varga 2018a). Nemritkán éppen a vádlott szerepel implicit formában a jegyzőkönyvben, egyszerűen a szituációs és tematikus közös ismeretekre, kontextusra hagyatkozva. Ez olykor több harmadik személyű említés esetén implicit alanyváltásokhoz, így pillanatnyi fennakadásokhoz is vezet az értelmezésben (Varga 2014). A látszólagos kifejtetlenség ugyanakkor a beszámoló előrehaladtával módosulhat:

- (23) 1721: a' fatens tinójának a' nyakát, a tehenének a' tölgyét *öszvetörték*, a fatensnek a vadászatban a' szeme fénye *elveszett gyanúsága Balog Évára vagyon* ma is (MBF. 39.)

A többes számú *összetörték*, és a cselekvőt direkt módon nem is feltételező *elveszett* szintén a nyelvi kifejtetlenség felé mutat – a folytatásban azonban megneveződik a vélt elkövető, ha a lehetőségesség mellett nem is köteleződik el teljesen a tanú, meggyőződését mindenestre jelzi.

Egy további példa mutatja a dinamikus kategorizáció szükségességét:

- (24) 1724: *Kósné kipiben oda mentek* réa s ott *gyomrozták* a fátensnt mely *cselekedetiért* a fátens kezét fejire tivén hittel is réa mond ennek utána is hogy *Kósné Boszorkány s ő gyomrozta* étszakának idején (Bosz. 13.)

E rövid részletben megfigyelhető, hogy a „kezdeti” episztemikus bizonytalanságot (*képében, odamentek, gyomrozták*) egy sematikus kifejtett cselekvéstulajdonítás követi (*cselekedetiért*), majd megjelenik a direkt boszorkányvád (*Kósné boszorkány*), és az elkövető azonosítása explicit módon – és a következtetés szempontjából teljes meggyőződéssel, tényszerűen – kifejtve (*ő gyomrozta*). E beszámoló jól mutatja, hogyan változik a tapasztalatok kiértékelése akár néhány tagmondaton belül is. Ez összefügg a nézőpontok összjátékával is: először annyi és olyan információ jelenik meg, ami a káreset szituációjába visszavetítve érzékelhető

volt, majd egyre inkább előtérbe kerül az a kiindulópont, ahonnan nézve a tanú már feldolgozta az eseményt, és a tanúskodás szituációjában felidézi azt. Az idézett megnyilatkozásban megfigyelhető kifejtettség azonban nem elvárás a szöveg-típusban.

A grammatikailag implicit megfogalmazású beszámoló Petykó (2015: 157–158) szerint a hatóság által és az ő nézőpontjukon keresztül utólag értelmeződik át az időbeli és oksági viszonyok közötti metaforikus kapcsolaton keresztül. Az időbeli egymásra következésen keresztül oksági viszonyok konstruálása és megértése igen általános jelenség egészen a morfémák szintjéig. Joggal feltételezhető tehát, hogy nem pusztán és minden egyéb motiváció nélkül, a hatóság mentális konstrukciójaként kell értelmeznünk a tanúvallomások ilyen megfogalmazásait.

A tanúvallomások egy részében kifejezetten hangsúlyos az események epizódokra bontása és az időviszonyok többszörös jelölése, de ezek nélkül, egyszerűen az események egymáshoz kapcsolásával is létrejön a kérdéses viszony kifejezése. Ez azonban nem igényel hatósági nézőpontot:

- (25) 1696: Dócziné elment hozzájuk, szalonnát kért, nem adtak, az asszonyon, Deák István feleségén mindjárt *nyavalya esett*, Deák István az ablakára ment [= Dóczinének], be is lövöldözött es mondotta, hogy ha 200 Taller meg bánnya is, eo meg öleti ha az Aszszonyt meg nem gyógytyta (Bosz. 188.)

Az idézett részletben csupán a *mindjárt* jelöli valamelyest az időbeli egymásra következés nyomatékosságát, azonban a Deák Istvánhoz kapcsolt cselekvések (lövöldözés, fenyegetés, gyógyítás követelése) mutatják, hogy a közösség tagjai oksági kapcsolatot feltételeztek a nem adás és a megbetegedés között, Dóczinét pedig elkövetőként azonosítják, még ha az esemény történésként is van megkonstruálva: *nyavalya esett*. A kifejezés mód tehát nemritkán közvettebb, mintha a tanúk kevésbé vállalnák a felelőségek meggyőződésükkel kapcsolatban – ezek azonban magát a meggyőződés, feltételezés, gyanú tartalmát kevésbé érintik, kimutatható belőlük a cselekvéstulajdonítás és az elkövető azonosítása is a tanúk részéről.

A következő részletben explicit a megnyilatkozó vélekedése, noha kissé késleltetve jelenik meg, ráadásul magából az eseményleírásból a cselekvéstulajdonítás nem következik egyértelműen, a szóhasználat (*rá fáj a szíve*) pedig érzékletessége ellenére többértelmű, így csak közvetetten jelzi a gyanúsítást:

- (26) 1734: harmadnap múlva osztán écaka nagy *nyavalyába esett* a Fatens és circiter egy hólnapig keserves kinokat, dagadásokat *szenyvedet*, és mind éltigh *reá faj a Szíve*, hogy Deme Durko vólt az oka nyavalyánának(!), s míg él *faj* is *reá*, mert soha sem lészen ép, ha nem nyomorik (Bosz. 84.)

A tanúvallomásokban felidézett diskurzusok is rámutatnak arra, hogy a kárvallottak, későbbi tanúk közlik a tapasztalataik kiértékelését, következtetésüket a feltételezett boszorkánnyal. A tanúk meggyőződése az alábbi részletekben nyilvánvaló – természetesen van megfogalmazva, jöllehet egyfajta körülírással, az elsőként idézett két részletben nem explicit rontásként vagy károkozásként megnevezve (*dolgod, szeled* – ez utóbbi a szövegkörnyezet hatására direkterben értelmezhetővé válik), a következőben tárgyyszerűen, a cselekvésjelleg háttérbe kerülésével (*megvesztés*):

- (27) a. 1709: a teszta csak szellyel ment a talbul, semmi se maradot benne erre mond a fatens a *te dolgod* ez (Bosz. 58.)
 b. 1716: újjobban mondotta másszor is Jótzikné Farkas Pannának bizony bé jarok szél ütött vén kutya. kinek is beszédére azt mondotta Farkas Panna: A *te szeled* ütött meg. (Bosz. 61.)
 c. 1721: szemiben monta nekie Jobbagy Örsinek, hogy ez a meg vesztis a *te dogod* Örse ugy mond, ereszd meg, mert bizony tüzet rakatok alad (Bosz. 114.)

A (27)-es példák ugyanakkor átvezetnek a másik szélsőséghez, a kifejezőmódjában is közvetlen, direkt vádakhoz. Láthatóan e téren is többféle diskurzustratégia figyelhető meg:

- explicit cselekvéstulajdonítás (vagy gyanú) következtetésként, feltételezésként
- tényszerűen megfogalmazott cselekvéstulajdonítás v. boszorkányvád
- boszorkányvád metaforikus–metonimikus kifejezésekkel: körülírás v. nyomatékosítás

A kárvallottak, tanúk meggyőződése tehát direkt reflexióként is megmutatkozhat. Ez a diskurzustratégia kifejezetten nem olyan értelemben jelöl evidencialitást, hogy az információ forrása bármilyen formában is jelen van, hanem abban a tekintetben, hogy a megnyilatkozó mennyire köteleződik el az adott esemény, helyzet lehetőségessége mellett. Nem példátlan ugyanis, hogy tényszerű állításként értékelve jelenik meg a tanúk beszámolójában a gyanú, jóllehet valójában feltételezésről, vélekedésről van szó (ilyenek az első példákban látott *nyilván a ti dolgotok, nyilván tudja* típusú megoldások is):

- (28) 1742: es az után ezen okbul a fátens firjre, egy ket nap mulva, mint hogy az el dugot korso bort tülö el vetette, olly nagy hidegh lölist es feifáját *bocsatot*, hogy egiz esztendeigh nyukta nem volt (Bosz. 283.)
- (29) a. 1730: arra mondja Gersenyi Janos hogy *te ettél meg* Eördög adta, ha gyogyics meg mert meg égettetek (Bosz. 313.)
 b. 1730: szemtül szemében meg mondotta a gyermek, hogy *te rontottal meg* engemet, *te ettél meg* (Bosz. 80.)

Ahogy a gyanúsítás témakörében nem volt jellemző a bizonytalanság kifejezése a *tűnik* és a *látszik*, úgy nem jellemzőek az eddigi anyagban a modális jellegű megoldások a boszorkányváddal kapcsolatban, mint a *kell* vagy a *lehet*. Legfeljebb hatósági kérdésekben fordul elő ilyesmi: 1750: *Hihető Boszorkány s ollyan szóban forgó Aszszony lehetett az?* (Bosz. 95.). A kérdés sugalmazó jellege ellenére a *lehetett* mellett a *hihető* is bizonytalanságot jelez. Általánosabb azonban, hogy a boszorkányvád tényszerűen fogalmazódik meg, 'volt ~ van' jelentésben. A felidézett diskurzusokban is van erre példa:

- (30) a. 1709: kiáltott utána a fatens: Aha, lustos kurva, *boszorkány vagy* (Bosz. 57.)
 b. 1709: te is olyan *boszorkány vagy* (Bosz. 58.)

Nagyobb jelentősége lehetett annak, ha a boszorkányság vádja a felidézett diskurzusban fordul elő – ilyenkor arra is kitérnek (a jegyzőkönyv pedig megőrzi), hogy a

későbbi vádlott cáfolja-e azt. A közösségben bevett szemlélet ugyanis az volt, hogy ha gyanús személy nem „keresi rá” a rágalmozót, az egyfajta beismerésnek minősül, s erre ki is térnek a tanúvallomásokban (Varga 2018b). Ezzel együtt a boszorkányvádra nem minden esetben reflektálnak – vagy ha mégis, akkor sem egyforma részletességgel és közvetlenséggel:

- (31) 1709: Hej ven *Ördög attat* mely sokat kertem mig egjüt vele laktam hogj ne ellyen abban a vetekben, Isten engem ugj segillyen Ha Isten azt adna érnem hogj meg fognak *magam vinnek rea egj szeke*r fat mint Annymag egetesere (Bosz. 57.)

A (31)-ben látható megfogalmazás mai szemmel talán indirektnek hat, azonban jelölhetett teljes elköteleződést, meggyőződést. A korszakban és a közösségben az *ördög adta* a boszorkányvádnak felel meg, mivel a rontásra vonatkozó hatalom forrásán keresztül metonimikusan van kifejezve. Az égetés felidézése pedig a népítéletre, illetve az eljárások egyik lehetséges kimenetelére utal – ezen keresztül szintén vádként értelmezhető. A hasonló körülményes megoldások abban a tekintetben is változatosak, hogy a megnyilatkozó meggyőződését mutatják inkább (és káromlasként is megfeleltethetők): *adta-teremtette, eb ágyából esett* stb., vagy a feltételezett boszorkány képességén keresztül írják le a vádlottal kapcsolatos következtetéseket: *tudós, tudományos, mesterséges* stb. (l. még Varga–Gugán 2017).

A kárvalottak meggyőződését és a lehetőségesség melletti elköteleződést a boszorkányvádroz kapcsolódó nyomatékosító elemek, markerek is jelzik, legtipikusabban a *nyilvánvaló boszorkány* szerkezet, valamint az olyan kulturálisan kötött, metaforikus–metonimikus markerek, mint a *tiszta* és a *sült* (vagy épp a *tiszta sült*):

- (32) a. 1734: az Tiszta nem jó Aszszony, *tiszta Boszorkány* (Bosz. 143.)
 b. 1709: meg erdemlene a tüzet mert *sült boszorkany* (Bosz. 57.)
 c. 1739: hogj szemben mondotta Vas Mihalynek te *tiszta sült Boszorkány* vagy kinel nagyobb nem lehet (Bosz. 321.)
 d. 1727: kész az fejére eskünni hogj ezt Rez Benkőne cselekedte vélle, nem mas, es hogj *nyilván valo sült boszorkánj* (Bosz. 309.)

A szótári feldolgozást tekintve sem a TESz., sem az SzT. nem idézi a *sült* kapcsán *boszorkány*-nyal való együttállást, így a szerkezet magyarázatra szorul. A *sült* több jelentése is számításba vehető, főként az 'igazi, valódi' jelentés (leginkább a *sült bolond* szerkezetben napjainkig is), valamint a 'felszínre jut, kiderül, következik, sikeresen megvalósul'. A 'sikeresen megvalósul' (vagyis 'elkészül') jelentés valamilyen folyamatra és annak lezárulására utalna, viszont a boszorkánysággal kapcsolatban ez a szempont ritkán kerül előtérbe, a *sült boszorkány* kontextusában pedig eddig nem volt rá példa. Eszerint a *sült* végeredményben a *nyilvánvaló* szinonimája – az érzékszervi tapasztalás vagy következtetés helyett az értékelést, a beszélői meggyőződést előtérbe helyezve.

Ahogy a szövegrészletek mutatták, a tanúk és beszámolóik kevésbé kezelhetők egységesen abban a tekintetben, hogy mennyire köteleződnek el a cselekvéstulajdonítás és/vagy a boszorkányvád mellett, ahogy abban sem, hogy ezt mennyire nyomatékos módon fejezik ki. A kiadások nem utalnak arra, hogy az idézett diskurzusztratégiákat ne hagyta volna jóvá a hatóság, a bizonytalan reflexiók tehát

éppúgy adekvátak, mint az objektív bizonyíték nélküli meggyőződés, a tudásként megfogalmazott feltételezés. Az eljárás jogi kontextusa szempontjából azonban érdemes figyelembe venni, hogy az esetek egy részében a vádlottak megnyilvánulásai is hozzáférhetők és értelmezhetők a tanúvallomások fényében.

4.2. A vádlott szava és a bizonyítás

Az egyes ügyekhez tartozó, akár ideiglenes ítéletek (amennyiben eljutott az eljárás eddig a szakaszig) kitérnek arra, hogy újraértékelést adjanak a tanúvallomásokról: megbízhatóak, világosak-e. Mint arról már volt szó, e kérdésben szintén változatos tapasztalatok gyűjthetők az egyes forrásokból (l. 3.4.). Az egyik 16. századi kihallgatás meggyőző jellegét – szövegszinten legalábbis – az adja, hogy magától a vádlottól idézik fel a következőket:

- (33) 1584: *szájából hallotta* sokszor „Az én anyám boszorkány volt” [...] őneki hatta az boszorkánságot [...] Amit tud az boszorkánságba mind őtölle tanulta (KBosz. 19.)

A vádlott beismerő szava – még ha mások idézik is fel –, döntő jelentőségűvé válhatott:

- (34) a. 1584: Miérthogy az eggik valló azt mongya hūti után, hogy sokszor hallotta ezt Zabo Katótól, hogy őreá az annyáról maratt volna halála után az boszorkánság, és attól az boszorkánságot megtanolta, mely vallása tantum facit, hogy *boszorkánnak mongya magát* [...] teccik a törvéennek, hogy elsőben megkénoztassék ez Zabo Kató, és annakutánna halált szenveggyen (KBosz. 19.)
- b. 1584: Miérthogy az bizonságok igen nilvánvalók, sőt az ő *maga nyelve vallása* is bünteti, [...] amint ez Lakatosné maga felől vallotta, és bizonyossá tőtte magát hogy tudományos volna (KBosz. 23.)

Több példa is van ugyanakkor arra, hogy részben a tanúvallomásoktól függetlenül a vádlott beszámolójához kötik annak további sorsát (hasonlóképpen az Úriszék boszorkányperes ügyeihez, jóllehet ekkor a tényleges tanúvallomásokat nem közlik – l. a 95., 195., 231., 238., 240., 372. számú szövegek). Jellemző, hogy ha a vádlott tagadja a bűnösségét, és/vagy többen a közösségből esküt tesznek az ártatlansága mellett (főként a 16–17. századi ügyek esetében), azzal a feltételezett boszorkány „expurgálja magát”, azaz tisztázza magát a vádak alól:

- (35) 1630: teccik az törvéennek, hogy az I. [= vádlott] in sola persona *mencsje magát hitivel*, hogy gonosz végre nem szedett semmi füvet [...] ha penig most akarja is letenni hūtit, szabad lészen (KBosz. 40.)

Az sem példátlan ugyanakkor, hogy a hatóság meggyőzőnek találta ugyan a tanúvallomásokat az elkövetett cselekedetekre és ezen keresztül a boszorkánság vádjára nézvést, mégis azon múlik az ítélet, hogy a vádlott elismeri-e bűnösségét:

- (36) 1747: igenis bu bajos Eördöggel közös, Felebaráttját ronto Istentelen Boszorkany Aszonnak lenni *nyilvánvalóvá lett*, hóhér torturára [= kínvallatás] adassék, ha bevallja boszorkányságát feje ütessék le, testét égessék el, *ha*

tagadja, üttessék meg hogy ennek utána nem csak most ellene mondott cselekedetekhez hasonlókat ne tegyen, de még gyanúságra is alkalmatosságot ne adgyon (Bosz. 422.)

Ahogy látszik, ha a vádlott kitartóan tagadta bűnösségét a kínvallatás alatt, akkor a terhelő tanúvallomások ellenére enyhébb büntetésre (más esetekben például a faluból kiűzésre is) számíthatott. A büntetést ilyenkor a vádlott korábbi, gyanút keltő viselkedésével indokolták, valamint elrettentésként a közösség más tagjaira nézve. A konkrét esetben nem derül ki, hogy mi lett a kínvallatás eredménye. Más forrásokban azonban az ítéletbe már beépül a vádlott kihallgatásának eredménye, és az enyhébb büntetésről is értesülünk, mivel a vádlott mindent tagad, és tárgyi bizonyíték sincs ellene, pl. Bosz. 433. – utóbbi esetben viszont a tanúk beszámolója nem maradt fenn.

A vádlott szavának fontosságával kapcsolatos megfigyelések ugyancsak korlátozottan általánosíthatók, ha további szövegeket vonunk be a vizsgálatba. Itt érdemes megemlíteni, hogy máskor a közel száz megkérdezettből kevesen vallanak bármiféle gyanús cselekedetről (rontásról is alig), mégis kínzásra, majd halálra ítélik a feltételezett boszorkányokat. A jegyzőkönyvön azonban egy feltehetően korabeli reflexió világossá teszi, hogy ilyen mennyiségű és minőségű bizonyítékkal ez a büntetés indokolatlan volt: *Rosnyainé néhai Kali Balásné Leánja N. Borbála ellen anno 1740 M. Vásárhelyt celebrált fassiok eszelősségből s edgjugjűségbül gugjjs és kábult főktől, álom látásokból s boszszubul szarmasztak [...] Ezek égre kiáltó büntetések voltanak majd semmit érő fassiokra* (Bosz. 504.). A forrás alapján azonban kérdés marad, hogy mi készítette a hatóságot ennek a büntetésnek a kiszabására.

A teljes eljárás jogi kontextusa tehát alapvetően nem rekonstruálható az egyes vallomásokból, emellett felmerülhetnek olyan egyéb szempontok is a háttérben, amelyeknek megjelenése a jegyzőkönyvekből szövegszerűen nem kérhető számon. A 16. század közepén Kolozsváron zajló üldözések kapcsán kimutatható az egyik hatósági személy, Igyártó elfogultsága (pénzügyi és egyéb korabeli feljegyzések-ből, részletesen I. Pakó (2014), azt azonban e tanulmány sem tudja megerősíteni vagy cáfolni, hogy a dolgozatban idézett esetek még Igyártó hatását tükrözik-e). A pragmatikai elemzés társadalmi vetülete tehát korlátokba ütközik, nem célszerű ugyanis a nyelvi adatokból levonható következtetéseket nagyobb mértékben általánosítani, mint amennyire szövegesen igazolni tudjuk azokat.

Az sem példátlan, hogy egy kihallgatáson minden tanú meggyőződéssel érvel amellett, hogy a vádlott ártatlan, hangsúlyozva tapasztalataikat:

- (37) 1742: Söt inkab mindenkor Isten félo jámbor ember böcsülo, és veszekedést távoztato, jó szomszédaságot tarto személynek ismérte, s most is annak isméri lenni [...] sokszor az hegyen edgyüt mulattak, régtül fogvást ismervén egy mást, de soha se fenyegetését, se zugolodását, valamely roszt végre, hogy valakinek ártani kívánt volna nem hallotta, s nem is tapasztalta egy szoval a jonál egyebet nem tud rea mondani (Bosz. 408.)

A fenti esetben éppen a vádlottat megvádoló személlyel kapcsolatban derül ki a közösség tagjainak elmarasztaló véleménye:

- (38) 1742: Marton Ferencz miulta Lendvára házasodot mindenkor ollyas perlekedő ember volt, minden szomszédgyával veszekedő kivál ha egy kis bort ihatott (Bosz. 408.)

A tanúk hozzáállása tehát ebben az ügyben egyöntetű és nyilvánvaló, a tapasztalataikat és meggyőződésüket világosan és állításaik mellett elköteleződve fejezik ki. Az azonban kérdés marad, hogy mik a pontos előzmények, hogy volt-e előzetes kihallgatás és milyen eredménnyel, ahogy az is, hogy a megnevezett Marton Ferenczen kívül ki vallott még korábban a vádlott ellen. Az sem derül ki, hogy a kedvező vallomások fényében felmentették-e a vádlottat.

4.3. Kritika és módszertani szempontok

A tanúvallomásokból kialakított skálát érdemes szembesíteni egy olyan, fentebb már idézett elemzés megállapításaival, amely szinkrón pragmatikai megközelítésből vizsgálja az identitás konstruálását és bizonyítását a boszorkányperekben – a hatóság szerepének kiemelésével. E leírás egyfajta modellt hoz létre három olyan tanúkihallgatás szövegéből, ahol az eljárás kimenetele az, hogy a vádlottat halálra ítélik (a Bosz. 56., Bosz. 57. és MBF. 39. számú források alapján, l. a 4.1. példait is). A modell három fő vallomástípust különít el, amelyeket eltérő „evidenciákként” lehet azonosítani (Petykó 2015: 155–156):

- [1] a tanú nem teszi nyelvileg kifejtetté, hogy szerinte a vádlott idézte elő az egyes eseményeket, sem azt, hogy emiatt boszorkánynak tartja;
- [2] nyelvileg kifejtetté teszi, hogy szerinte vagy mások szerint a vádlott boszorkány;
- [3] a tanú szerint az egyes eseményeket a vádlott okozta, de azt nem fejt ki, hogy emiatt a vádlottat boszorkánynak tartja.

Az egyes típusokra egy példát hoz az elemzés, egy-egy kihallgatásból, tehát összesen három szövegrészletet mutat be. Eszerint a tanúk a beszámoló számos összetevőjét nem teszik explicitté, hanem a hatóság konstruálja meg belőlük utólag a bizonyítékot, és ezen keresztül a vádlott identitását (Petykó 2015: 154). Nem derül azonban ki az, hogy a három vallomástípus egyformán erős bizonyítékként értelmeződik-e a modellben, mindenesetre ezt implikálja az a tény, hogy mindhárom példa esetében egyezik az ítélet – a hatóság szerepe melletti érvelés is ez támasztja alá. Nincs megindokolva az sem, hogy miért épp a fentiek számítanak fő vallomástípusnak.

Hozzá kell azonban tennünk, hogy a három vallomástípus meghatározása és leírása több szempontból problematikus, ha a szövegekből indulunk ki. Többek között a 4.1-ben idézett diskurzuszstratégiák, mintázatok nagy része sem feleltethető meg a modellnek. Az első típusra nézve fentebb esett szó olyan kifejezőmódokról, amelyek látszólag közvetettebbek, ugyanakkor világos és határozott meggyőződés figyelhető meg bennük. A példákból az is kiderül, hogy a kontextusra hagyatkozás lehetősége jegyzőkönyvezési sajátosság, az viszont nem bizonyítható, hogy a hatóság ezeket utólag értelmezi át (l. (23)–(25) példák). A fentiekben is megfigyelhetjük, hogy ha a tanú valóban nem kívánja nyilvánvalóvá tenni, hogy az aktuális vádlottat gyanúsítja – vagy éppen ha magát az eseményt nem kívánja egyértelműen rontásként azonosítani, akkor arra is megvan a lehetősége (l. (16)–(18) példák).

A következő kritikus pont a vallomástípusokkal kapcsolatban az, hogy szöveg-szinten nem vonható éles határ a tartalmat tekintve a káresettel való okolás (3. főtípus) és a boszorkányság vádja (2. főtípus) között olyankor, ha a cselekvés-tulajdonítás már kimutatható a szövegben. A tanúvallomás pusztá boszorkánnyádat – például hallomásként – akár történetmondás nélkül is tartalmazhat (l. 3.4.).

A szövegek kontextusában kell ugyanis meghatározni azt, hogy mit is jelent, ha valaki a korabeli viszonyok között boszorkánynak számít – ahogy már jeleztem, a boszorkányság fogalma sokféle gyanús, „célozó” cselekedetet, szándékot és képességet foglalhat magában. A két idézett vallomástípus viszonya ennek megfelelően metonimikus. Ha valakinek egy bizonyos cselekvés elkövetését tulajdonítjuk, azzal eleve feltételezzük, hogy képes is a cselekvés megtételére – a boszorkányság pedig lényegét tekintve képesség és szándék bizonyos rendkívüli cselekvések megtételére. A direkt cselekvéstulajdonítás tehát – ha a tanú másképpen nem jelzi – implicit módon magában foglalja azt is, hogy a vádlottat boszorkánynak tartja a tanú. A (Petykó (2015) által is vizsgált) konkrét szövegek esetében sem éles az elkülönülés, jóllehet ezt a modellt nem tükrözi:

- (39) a. 1706: csak akkor, a tájban döglött 2 sertésük meg, *abból is ezen asszonyra gyanakodtak* (Bosz. 56.)
 b. 1706: Az sok szó meg volt *hallomas szerint* hozzája (Bosz. 56.)

Nem világos az idézett leírás alapján, hogy az ilyen és ehhez hasonló szövegrészek a tartalom szerint melyik főtípusnak feleltethetők meg, hiszen a gyanakvás, feltételezés explicit, így a cselekvéstulajdonítás is: Nem lenne legalábbis életszerű az így kifejezett meggyőződést külön kategóriaként kezelni a 3. típustól, mely szerint a tanú kifejtetté teszi, hogy szerinte a vádlott követte el a károkozást, mivel a gyanúsítás is kifejezi vélekedését. Azt ugyancsak nehéz lenne szövegesen igazolni, hogy a sertésekkel kapcsolatban csak a „rontással” vádolja ezáltal a tanú a vádlottat, azzal azonban nem, hogy képes is erre.

A *sok szó* szintén nem ad kellő támpontot ahhoz, hogy egyértelműen csak a boszorkánnyádatnak vagy csak a cselekvéstulajdonításnak feleltessük meg. A kérdésfeltevés maga sem feltétlenül (és nem tipikusan) arra irányul, hogy a tanú vagy más személy szerint „boszorkánynak tartja-e” a vádlottat, hanem hogy tudnak-e bármiféle olyan cselekvésről, viselkedésről, amely boszorkányságként azonosítható (névvel nevezhető), és egyúttal az a cselekvés a vádlotthoz köthető: 1706: *micsoda nevel nevezendő boszorkányságot tudhattya és ha tudgya micsoda mestersége által tudgya bizonyossan* (Bosz. 56.). A jegyzőkönyvezés is ennek megfelelően alakul.

Más esetekben, például egy 1759-es vaszari kihallgatás alkalmával szintén az egyes lehetséges káresetekre kérdez rá a hatóság, mégis szinte minden tanú kitér arra, hogy a közösségben „tudálékosnak” tartják a vádlottakat (2. típus), a személyes véleménynek (1. vagy 3. típus) azonban nagyobb jelentősége lehet, mint a (9) számú példák mutatják (kézirat, jelzete OSZK, Fol. Hung. 3320). A „hatást” gyengíti, hogy a 2. típusú vád azoknál a tanúknál is megjelenik, akik az ügy szempontjából semlegeseken vallanak, akár érdektelenségüket (így megbízhatatlanságukat is) kifejezve. Az explicit közvélemény vagy személyes minősítés megléte vagy hiánya tehát inkább formai, jegyzőkönyvezési, „retorikai” sajátosság, önmagában nincs hatása a bizonyíték értelmezésére.

Ezen a téren jellegzetes különbségek jelenhetnek meg azzal összefüggésben, hogy a vádlott bűnössége vagy ártatlansága mellett szólalnak fel a tanúk. Egyes forrásokban, például a Bosz. 411. számú szövegben két kihallgatás is zajlik, az elsőben szinte mind a 14 tanú utal a boszorkányvád közhírére, majd saját káresetekre, egyértelmű cselekvéstulajdonítással. A vádlott ártatlansága mellett szóló 19 tanú szintén utal a boszorkányvád közhírére, azonban a cselekvéstulajdonításból már jelentősen kevesebb figyelhető meg: inkább a nyelvi viselkedésről, a fenyegetésekről esik szó, nem pedig tényleges cselekvésekről. E tanúk véleménye tehát ellentmond a közösségben látszólag bevett felfogásnak.

További szempont, hogy a Bosz. 57. számú szöveget követő jegyzőkönyv kima-rad Petykó (2015) leírásából, jöllehet átfedés mutatkozik a korábbi ügygel a tanúk és a vádlottak szempontjából is: Ivocs Péterné cselekedetei ugyanis már a korábbi ügyben is szóba kerülnek. Az 58. számú szövegben ráadásul több tanú is az előző kihallgatáskor valló Demeter Sára történetmondását idézi fel – jelezve, hogy ők maguk nem tudják megerősíteni az ő vádjait: 1709: *Egjütt nőtt nevedett a fatens Kalos Palneval, de semmit jamborsagnol egjebet hozza nem tud hanem a mit ez a Sara beszelt rea* (Bosz. 58.). Az ügy kimenetele ugyanakkor a korábbiaktól eltérő, mivel épp Ivocs Péternét a deliberatum szerint kezesség mellett felmentik, így a modellre nézve tanulságos lehetett volna ezt a forrást is tekintetbe venni. Kevesebb a beszámolókból a direkt cselekvéstulajdonítás (többben Ivocs Péterné átkozódását idézik fel), ugyanakkor a gyanúsítások kevésbé egyértelmű meggyőződést mutatnak.

Petykó (2015: 152) szerint sem ellenőrizhető az, hogy az elemzése során levont következtetések valóban helytállóak-e az adott boszorkányperes eljárásra nézve, azzal indokolva, hogy az eljárás köztes szakaszainak dokumentumai nem hozzáférhetők a forrásból.

Ezzel együtt módszertanilag kifogásolhatók a következők is:

- A leírás egyetlen tanúbeszámolóból kiindulva értelmezi a teljes eljárás kimenetelét, noha ez a vizsgált szövegek ismeretében a fenti elemzéseket látva sem indokolt, mivel a beszámolók nem teljesen és nem eleve egyöntetűek.
- Az elemzés egyféle kimenetet tud kezelni: nem derül ki, hogy a fő vallomástípusokból következhet-e eltérő ítélet, ahogy az sem, hogy eltérő ítélet esetén meghatározhatók-e fő vallomástípusok.
- A szövegek a kontextusukból kiragadva értelmeződnek: nem esik szó például arról, hogy az egyik vizsgált jegyzőkönyvben többen is utalnak „tárgyi” bizonyítékra (lábnyom, MBF. 39). Egy másikban pedig azt idézi fel több tanú is, hogy korábban egy azóta elítélt személy megvádolta boszorkánysággal az aktuális vádlottat – s ő azóta gyanúsán viselkedik: *azmikor az Csathy megh egetett Aszszonyt megh fogták ezen fatens latta rettenetes toporgasat sopánkodását s jajveszekelyessét akkor mégh ugyan sem forgott kérdésben ezen Vastagh Aszszony; [...] mit felsz mit toporgasz az igaz ember ettül nem fél* (Bosz. 56.). Ezzel a gyanúsított a közösség számára mintegy igazolta a vádat. Ezeknek az információknak láthatóan legalább akkora hatása lehetett az egyes ügyek kimenetelére, mint az úgynevezett fő vádtípusoknak.
- A szerző nem veszi tekintetbe a hozzáférhető további dokumentumokat sem (elsősorban a vádbeszédeket), így közvetlen összefüggést tételez egy-egy

beszámoló mint bizonyíték és az akár időben is távolabbi értékelés, ítélet között (például az általa vizsgált MBF. 39-ben, a kihallgatások 1721 augusztus és december között zajlanak, az ítélet pedig 1722 februári keltezésű).

- A hatóság szerepe az ismert ítéleteket látva sem annyira közvetlen, mint a modell szerint: a leírásban vizsgált Bosz. 57. számú szöveg ítéletében felsorolt számos vád, cselekvés explicit módon a vádlotthoz lehorgonyozva szerepel a tanúvallomásokban, ahogy a gyanúsítás is – a kevésbé explicit beszámolók az ítéletben is elkülönítve, a bizonytalanságot érzékeltetve jelennek meg.

A fentiek miatt tehát vitatható a modell alkalmazása a boszorkányperek szövegtípusára. A módszertani problémák és a szövegből feltárt diskurzuszstratégiák alapján azt sem erősíthetjük meg, szemben Petykó (2015) leírásával, hogy a hatóság konstruálja a boszorkány „identitását” a vizsgált időszakban.

Jóllehet ha a közösség egy-két tagja gyanakodott, vagy feljelentett valakit, az is elég volt ahhoz, hogy a hatóság eljárást indítson és bizonyítékokat gyűjtsön (vö. Koncz 2007), de magát az eljárást általában a (falu)közösség tapasztalatai, hiedelmei alapján kezdeményezték. A feljelentésekből kirajzolódó „identitást” így a hatóság legfeljebb reprezentálja. Ha a szolgabíró kevés előzetes ismerettel kezdte meg a kihallgatást, akkor magukban a jegyzőkönyvekben is egy igen általános, az alapvető hiedelmekre és rontáselbeszélési sémákra épülő kép jelenik meg az aktuális boszorkány(ok)ról (fenyegetés – káreset – gyógyítás). A hatóság által reprezentált kép pedig – akár a kihallgatási kérdések alapján is – nyitott, sőt változó lehet, egyaránt szólhat a vádlott ártatlansága mellett és ellen (l. még 3.2.).

5. „Nyilvánvalóan kitetszik”? – Összegzés, nyitott kérdések

Összességében elmondható, hogy a tágan értelmezett evidencialitás igen változatosan és összetett formában figyelhető meg a boszorkányperes tanúvallomásokban. A tág értelmezésbe egyaránt beleérthető az információ forrása és annak megbízhatósága, az adott helyzet lehetőségességének értékelési folyamata és eredménye. A tanúbizonyítás szempontjából pedig további rétege a kérdésnek, hogy a vádlott mellett vagy ellen szólnak-e bizonyítékok, ahogy az is, hogy a cselekvéstulajdonítás kifejezésének módja megfeleltethető-e a tanú tapasztalatainak, viszonyulásának. Fel kellett tárnai, hogy a tanúknak egyáltalán milyen tapasztalatokról volt lehetősége beszámolni, és hogyan tehették ezt meg, ahogy az is szempont volt, hogy a jegyzőkönyvezés a megnyilatkozásokat hogyan őrizte meg.

A reflexiók egy része a történeti anyagban magyarázatra szorult, igényelte a tágabb és összetett kontextus bevonását. A kifejezésmódok között megfigyelhetők olyan mintázatok a szóhasználatot vagy épp a kifejtetlennek tűnő megfogalmazásokat tekintve, amelyek erős időbeli és kulturális kötöttséget mutatnak, napjainkra visszaszorultak. A manapság bevett hedge-ek és nyomatékosítók egy része pedig (*tűnik, látszik*, valamint a modalitás esetei) az események, helyzetek jellege miatt kevésbé került előtérbe.

A vádak és a boszorkányszerep természetével összefüggésben a közvetett tapasztalatoknak, hallomásnak, következtetésnek, feltételezésnek van kitéüntetett szerepe a tanúbeszámolóknak, ezek egyaránt lehettek a közösség által megosztottak

és/vagy személyesek. A diskurzuszstratégiák igen szélsőségesek lehetnek: jelezhetnek bizonytalanságot a személyes meggyőződés ellenére, vagy épp elköteleződést és tényyszerűséget annak ellenére, hogy feltételezésen alapul az információ. A különféle viszonyulások, szemléletek változatos módon valósulhattak meg, a meggyőződést és a kifejezőmódot tekintve skaláris leírást igényeltek. A tanúbeszámolók és a vádlott-kihallgatások során nyert bizonyítékokat a hatóság (újra)értékelhette, egy részüket még a jegyzőkönyvezés során. Ebből azonban alapvetően nem következik az, hogy ne kapott volna teret a bizonytalanság, ne lett volna beszédes a hiány, vagy épp ne került volna előtérbe a tapasztalat közvetett volta, nemcsak azokban az esetekben, ahol enyhébb ítélet született.

A pragmatikai leírás jogi és társadalmi vetületét tekintve a szinkrón pragmatikai identitásképzési leírás (Petykó 2015) a vizsgált forrásra nem bizonyult adekvátnak. A vádtípusok és evidenciák éles és jegyzőkönyvezési, formai alapú elhatárolása szövegesen nem indokolható, és keveset árul el a szövegtípus olyan sajátosságairól, mint a kontextusra hagyatkozás, vagy a boszorkányság leírásában a cselekvés és az arra való képesség metonimikus természetű. A 4.1. alpontban bemutatott diskurzuszstratégiák érzékeltetik a tanúvallomásokban megjelenő lehetőségeket, skalaritást, ha csak a végpontokhoz kötődve is. Emellett szövegesen igazolhatók a megállapítások, jóllehet a leírás nagyobb fokú absztrakciót nem mutat. A megállapítások egy részénél az elemzés tekintetbe vette ugyan a tanúkihallgatás és az eljárás későbbi szakaszai közötti lehetséges kapcsolatokat, de tiszteletben tartotta azt, hogy azok közvetett módon ragadhatók meg, részben a dokumentáció jellegénél fogva. A közvetettség és a változatosság, valamint az ebből adódóan korlátozott általánosíthatóság azonban nem a hatóság közreműködésével magyarázható, hanem sokkal inkább a korabeli bizonyítás és a vádak természetével, a vádlott beismert vallomásának vagy tagadásának szerepével.

A fentiek hasznosíthatók lehetnek a jogtörténet szempontjából, elsődlegesen a tanúbizonyítás alakulásának lehetséges mintázatait tekintve. A korszakra nézve pedig az itt megfigyelt adalékok szolgálhatnak az érvelés, a meggyőzés vizsgálatában – további összevetést kínálva más, nem jogi érdekeltségű, beszélt nyelvből is merítő műfajokkal. A boszorkányperes szövegtípuson belül ugyancsak folytatható és folytatandó a kutatás további olyan anyagok bevonásával, ahol az ítéletek vagy az eljárás más „köztes” szövegei is fennmaradtak – a kéziratos források további tanulmányozására pedig az evidenciák „rejtett” újraértékelésének részletesebb feltárásához lenne szükség.

Köszönetnyilvánítás

A tanulmány a K116217 számú NFKI/OTKA pályázat (Versengő szerkezetek a középmagyar élőnyelvből: változók elemzésén alapuló megközelítés) támogatásával készült. Ezúton köszönöm lektoraimnak a tanulmányhoz fűzött észrevételeket, javaslatokat.

Források

- Bosz. = Schram Ferenc (szerk.) 1970. *Magyarországi boszorkányperek 1529–1768* I–II. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Fol. Hung. 3320. = Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattár, Fol. Hung. 3320, Veszprém megye pere Németh Kata és Horváth János ellen, 1759.
- JNSzmL, IV., Jász-Kun kerületek L., A., 1., Büntetőperes iratok 1734. 1. füzet, 1. köt., 2.
- KBosz. = Pakó László – Tóth G. Péter (szerk.) 2014. *Kolozsvári boszorkányperek 1564–1743*. Budapest: Balassi Kiadó.
- Komáromy = Komáromy Andor (szerk.) 1910. *Magyarországi boszorkányperek oklevéltára*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- MBF. = Bessenyei József (szerk.) 1997. *A magyarországi boszorkányság forrásai 1*. Budapest: Balassi Kiadó.
- SzT. = Szabó T. Attila et al. (főszerk.) 1975–2009. *Erdélyi magyar szótörténeti tár* 1–14. Bukarest – Budapest – Kolozsvár: Kriterion Könyvkiadó – Akadémiai Kiadó – Erdélyi Múzeum–Egyesület.
- TESz. = Benkő Loránd (főszerk.) 1967–1976. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 1–3. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- TMK = <http://tmk.nytud.hu/>
- Varga Endre (szerk.) 1958. *Úriszék. XVI–XVII. századi perszövegek*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Zala Megyei Levéltár IV. 1ab. 3. doboz 147. Zala vármegye pere Cziráki Istvánné Gáll Ilona varázsló, ördögi praktikákkal élő ellen, 1740.

Hivatkozások

- Bató Szilvia 2004. Boszorkányok és/vagy magzatelhajtók, csalók, tolvajok? Megjegyzések a magyarországi boszorkányperek jogtörténeti kutatásához. *Jogtörténeti Szemle* 2004/1:34–40.
- Brock, Alexander 2012. Historical evidence of communicative maxims. In Ulrich Busse – Axel Hübler (szerk.) *Investigations into the Meta-Communicative Lexicon of English*. (Pragmatics & Beyond New Series 220) Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 271–288. doi:10.1075/pbns.220.19bro.
- Culpeper, Jonathan – Merja Kytö 1999. Modifying pragmatic force. Hedges in early modern English dialogues. In Andreas H. Jucker – Gerd Fritz – Franz Lebsanft (szerk.) *Historical Dialogue Analysis*. (Pragmatics & Beyond New Series 66) Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 293–312. doi:10.1075/pbns.66.12cul.
- Culpeper, Jonathan – Merja Kytö 2010. *Early Modern English Dialogues. Spoken Interaction as Writing*. (Studies in English Language) Cambridge: Cambridge University Press.
- Dömötör Adrienne – Gugán Katalin – Novák Attila – Varga Mónika 2017. Kiütkeresés a morfológiai labirintusból: korpuszépítés ó- és középmagyar kori magánéleti szövegekből. *Nyelvtudományi Közlemények* 113:85–110.

- Grund, Peter J. 2012. The nature of knowledge: Evidence and evidentiality in the witness depositions from the Salem witch trials. *American Speech* 87/1:7–38. doi:10.1215/00031283-1599941.
- Hiltunen, Risto 2010. Discourse and context in a historical perspective. On courtroom interaction in Salem, 1692. In Sanna-Kaisa Tanskanen – Marja-Liisa Helasvuo – Marjut Johansson – Mia Raitaniemi (szerk.) *Discourses in Interaction*. (Pragmatics & Beyond New Series 203) Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 61–78. doi:10.1075/pbns.203.06hil.
- Klanciczay Gábor 1986. Boszorkányhit, boszorkányvád, boszorkányüldözés a XVI–XVIII. században. *Ethnographia* 97/2–4:257–295.
- Klanciczay Gábor 2011. „Mely ördögtől volt nyavalyája, azon ördög volna gyógyítója”. A gyógyítók elleni boszorkányvád problémája a magyar boszorkányperekben. In Vargyas Gábor (szerk.) *Párbeszéd a hagyománnyal. A néprajzi kutatás múltja és jelene*. (Studia Ethnologica Hungarica 13) Budapest: L'Harmattan Kiadó. 695–712.
- Klanciczay Gábor 2014. Gyógyítók a magyarországi boszorkányperekben. In Klanciczay Gábor – Pócs Éva (szerk.) *Boszorkányok, varázslók és démonok Közép-Kelet-Európában*. Budapest: Balassi Kiadó. 263–305.
- Koncz Ibolya Katalin 2007. *A boszorkányüldözés jogtörténeti kérdései a Német-Római Birodalomban és a Királyi Magyarországon*. Doktori értekezés. Miskolc.
- Kugler Nóra 2015. *Megfigyelés és következtetés a nyelvi tevékenységben*. (Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 179) Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Kytö, Merja – Peter J. Grund – Terry Walker 2011. *Testifying to Language and Life in Early Modern England*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Nuyts, Jan 2017. Evidentiality reconsidered. In Juana I. Marín Arrese – Gerda Haßler – Marta Carretero (szerk.) *Evidentiality Revisited. Cognitive Grammar, Functional and Discourse-Pragmatic Perspectives*. (Pragmatics & Beyond New Series 271) Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 57–83. doi:10.1075/pbns.271.03nuy.
- Pakó László 2014. Boszorkányvadás az anyagi érdek és a bosszúvágy szolgálatában: Igyártó György prókatori tevékenysége és az 1580-as évek kolozsvári boszorkányperei. In Klanciczay Gábor – Pócs Éva (szerk.) *Boszorkányok, varázslók és démonok Közép-Kelet-Európában*. Budapest: Balassi Kiadó. 155–170.
- Petykó Márton 2015. A boszorkányperek periratai mint közösség- és identitásképző diskurzusok. *Magyar Nyelv* 111/2:147–161. doi:10.18349/MagyarNyelv.2015.2.147.
- Pócs Éva 1983. Gondolatok a magyarországi boszorkányperek néprajzi vizsgálatához. *Ethnographia* 94/1:134–147.
- Pócs Éva 1995. Malefícium-narratívok – konfliktusok – boszorkánytípusok. (Sopron vármegye, 1529–1768). In Szilágyi Miklós (szerk.) *Folklórműveltség a 18. századi Magyarországon*. (Népi Kultúra – Népi Társadalom 18) Budapest: Akadémiai Kiadó. 9–66.

- Sz. Kristóf Ildikó 2014. Boszorkányüldözés a kora újkori Magyarországon: kutatástörténet, eredmények, teendők – 2013-ban. In Klaniczay Gábor – Pócs Éva (szerk.) *Boszorkányok, varázslók és démonok Közép-Kelet-Európában*. Budapest: Balassi Kiadó. 17–62.
- Varga Mónika 2014. A szövegkoherencia tényezőiről boszorkányperekben: a referensfolytonosság kérdésköre. In É. Kiss Katalin – Hegedűs Attila (szerk.) *Nyelvelmélet és diakrónia 2*. Piliscsaba: PPKE BTK. 168–189.
- Varga Mónika 2015. „Te öttél meg engemet néne” – A megbetegedés metaforáiról boszorkányperekben. *Magyar Nyelvőr* 139/3:321–332.
- Varga Mónika 2016. A mondatkapcsolódás és a tematikus koherencia eseteiről boszorkányperekben. In Kocsis Zsuzsanna – Németh Luca Anna – Takács Edit (szerk.) *Találkozások Félúton. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskolájának 10. Félúton konferenciáján elhangzott előadások tanulmánykötete*. Budapest: ELTE BTK. 147–160.
- Varga Mónika 2018a. Boszorkányperek lejegyzési és kommunikációs stratégiái - Módszer, párhuzam, problémák. *Magyar Nyelv* 114/2:185–200.
doi:10.18349/MagyarNyelv.2018.2.185.
- Varga Mónika 2018b. „Egyik sem jár az ördögséggel, édes jó Uraim” – Boszorkánykihallgatások kommunikációs kontextusáról. *Magyar Nyelv* 114/4:411–427.
doi:10.18349/MagyarNyelv.2018.4.411.
- Varga Mónika – Gugán Katalin 2017. Rossz életű tudományos asszony. A boszorkányos tudás megnevezései. *Nyelv és Tudomány*.
<https://www.nyest.hu/hirek/rossz-eletu-tudomanyos-asszony> (2017. 12. 13.).

A szerzőről

Varga Mónika az MTA Nyelvtudományi Intézet tudományos segédmunkatársa. Kutatási területe a magyar nyelvtörténet (szövegnyelvészet, mondattan, morfológia), valamint a történeti pragmatika. Részt vesz a Történeti magánéleti korpusz építésének munkálataiban.

Elérhetősége: varga.monika@nytud.mta.hu